

Микола Нагнибіда

ІВАН БУСЛЯР

У третю він атаку йшов
Боець Іван Бусляр;
— Не вийду з бою, це не кров,
Товариш комісар!
Він падав, зводився ...

І знов

Шальної кулі вдар: .
— До краплі воїнова кров
Вітчизні, комісар!
І слово „Сталін!“ пропливло
Сто раз луною вслід,
Немов орлинеє крило
Розправилось в політ.
Й на сопку винесло ряди,
А вражі — збило вкрай...
Повік не пройде вже сюди
Зловісний самурай!
Побідний прапор запалав
На висоті, мов жар.
Під ним вмираючи лежав
Боець Іван Бусляр.
І важко зводячись, на мить
Вдивлявся крізь туман,
Вслухався воїн, як шумить
Розбуджений Хасан.

Він посміхнувся, щось згадав
І ледве шепотів:
— Так у Дніпрі шумить вода
У час весінних злив.
Там є село у вишняках,
Таких нема ніде.
Поля безмежні наші, — птах
Не пролетить — впаде.
Приймали там мене в селі
До комсомольських лав.
Я кров'ю, плідністю землі
Вітчизні присягав.
Увічнена присяга та,
Бо клявся більшовик.
Хай Заозерна висота
Про це співає вік.
А на Україні, комісар,
Ти землякам скажи:
Що їхній син Іван Бусляр
Поліг на рубежі,
Що міцно кімовський квіток
У битвах я тримав,
Що кров моя ввійшла в пісок
І він гранітом став ...
Харків, 1939 р.

Петро Дорошко

НЕВОЛЬНИК

П'єса на 4 дії, 6 картин

ДІЮТЬ:

Шевченко.
Обручов — командир окремого Оренбурзького корпусу.
Дружина Обручова.
Герн — полковник.
Лазаревський.
Александрійський.
Забаржада.
Ісаєв — унтер-офіцер, потім прапорщик.
Прибитков — офіцер.
Нещасний — солдат із дворян.
Старий солдат Гриценко.
Пристаєв.
Корчмар.
Прислужник у корчмі.
Жандарм.
Перев'язаний — селянин.
Селянка — з снопом колосся.
Гості — у Обручова.
Солдати, офіцери, в'язні.
Селяни.

ПЕРША ДІЯ

ПЕРША КАРТИНА

Майданчик перед канцелярією окремого Оренбурзького корпусу.
Канцелярія з ганком. Ріг пересилочної казарми.

Світанок. Долітає пісня. Ближче. Через майданчик, наспівуючи „Вийшла Дуня за ворота“, до казарми повільно іде група солдат — караул під командою унтер-офіцера Ісаєва. Проїшли. У ранкову тишину раптом вривається дзвінок візника і голос: „Тир - ру!“

На ганок з канцелярії виходить полковник Герн. За казарми вибігає Ісаєв.
Знову задзеленчав дзвінок і замовк, віддалився.

Назустріч Герну і Ісаєву стурбований, заклопотаний іде начальник корпусу
Обручов.

Обручов. Надійна варта всюди єсть?
Ісаєв. Так точно.

Обручов. Я сам поставив варту навкруги.
Герн. Коли прибув?

Обручов. Опівночі.
Ісаєв. Де зараз?

Герн. У пересилочній казармі.
Обручов. Спить.

Обручов. Дивіться, бо державний це злочинець,
Якого засудив сам государ.
Іще підсильте варту!

Ісаєв. Рад старатись!
Герн. У цьому жодної нема потреби—

Він не збирається тікати звідси
Хоч би і зовсім варти не було.
Обручов. Ви звідки знаєте?

Герн. Навкруг пустеля,
А за пустелею — в той бік Росія,
А в цей — Сибір. Куди він утече?
Обручов. Гаразд. Які з ним прибули папери?
Герн. Із міністерства. Зараз принесу.
Обручов. Заждіть. У місті ще ніхто не знає
Про прибуття злочинця?

Герн. Певно, ні.
А може, хтось і знає.

Обручов. Звідки знає?
Герн. Із Петербурга, може із дороги,

Але у всякім разі не від нас.
Та я гадаю це і не важливо.
Обручов. Ви так гадаєте? А я гадаю,
Що це серед засланих Оренбурга
Підсилить збудження. Нащо це нам!
Ви розумієте? Несіть папери.

Герн іде в канцелярію.
Ісаєв. Дозволите?

Обручов. Що?
Ісаєв. Він, полковник Герн,

Сам розказав про прибуття злочинця
Одному із своїх знайомих.

Обручов. Що?
Ісаєв. Кому? Коли?

Ісаєв. Іще до прибуття.
Якомусь Лазаревському, із штатських.

Обручов.

Ісаєв.

Обручов.

Ти звідки це узнав?

А я... підслухав.

Підслухав? Рапорт! Подаси мені
На нього рапорт. Молодець, Ісаєв!
Ти розумієш це?

Ісаєв.

Обручов.

Я... рад старатись!

От що — іди візьми солдатський одяг
І видаси засланцеві цьому,
А далі — я розпоряджусь окремо.
Я бачу тут йому не слід лишатись —
Узнають засланці, почнуть стрічати,
Почнеться збудження... А ми його
Відправимо туди, в фортецю Орську.
В твоєму препровадженні. А там
Окрім солдатів та киргизів диких
Не знайде товариства він собі.

З канцелярії виходить Герн. Подає Обручову папери, той розриває пакет,
пробігає очима.

Обручов.

Герн.

Обручов.

Герн.

Обручов.

Так кажете про це ніхто не знає?

Гадаю, що ніхто.

А Лазаревський?

Він знає.

Звідки?

Дзвінок візника, голос: „Тирру!“ Вбігає дружина Обручова.

Дружина.

Обручов (*розгублено дивиться на неї*).

Дружина.

Що, уже прибув?

Мій друже, говори, тебе ж питаю,—
Прибув уже злочинець той, художник,
Чи ще нема? Ну, говори ж, прибув?

Обручов (*мовчить*).

Дружина.

Чого мовчиш? Нарешті в чому справа?

Учора нахвалаявся, що прибуде

На заслання художник, академік...

Я рано встала, поспішала глянуть,

А він мовчить. Це ж просто неможливо.

Ну, що мовчиш? (*до Герна*). Скажіть хоч ви — прибув?

Пробачте, хто?

Герн.

Дружина.

Герн.

Дружина.

Герн (*дивиться на Обручова*).

Дружина.

Обручов (*до Ісаєва*).

Злочинець той, художник.

Ви знаєте про нього?

Знаю.

Звідки?

Я вас не розумію.

Ти, ще тут?

Не треба рапорта! Іди по одяг.

Ісаєв пішов.

А вам, полковник Гері, я доручаю
Оформити папери і відправить
Новоприбулого в фортецю Орську.
І — якнайскорше.

Гері.
Обручов.

Слухаю.
Ідїть.

Гері їде в канцелярію.

Дружина.

Мій друже, ну чого ти поспішаєш,
Залиш його у себе хоч на місяць.
Це неможливо. Та й нащо він тут?
Ну, то залиш його хоч на два тижні.
Не можу залишати!

Обручов.

Хоч на один.

Дружина.

Але навіщо, я не розумію?

Обручов.

Нехай він намалює мій портрет.

Дружина.

Обручов.

Ну що за примха?

Дружина.

Обручов.

Це не примха зовсім,

Дружина.

Ми можемо для поколінь наступних
Залишити про себе скромний спомин —
Свої портрети. Як ти, друже мій?

Обручов.

Та що за єрунда, ти розумієш...

Дружина.

Мій друже, заспокойся, не кричи!

Перед тобою не якийсь поручик,

А я! Твоя дружина, розумієш?

Обручов.

Не можу я його лишати тут,

Бо зайве збудження серед засланців...

Дружина.

Облиш, облиш, я впораюсь сама,—

Він малюватиме портрета з мене,

А я прийматиме нікого не велю,

А як закінчить — можеш засилати,

Така нагода й раптом — пропустить.

Це ж неможливо...

Обручов.

От що — їдь додому,

Я накажу покликати його —

І сам поговорю з ним.

Дружина.

Поговориш?

Так краще поговоримо разом.

Обручов.

Та це ж державна справа, розумієш?

Дружина.

А я хіба державі не служу!

Обручов.

Ти... їдь додому, їдь...

Дружина.

Я не поїду.

Ізза рогу казарми виходить Шевченко і прямує до канцелярії. З другого боку з одягом увиходить Ісаєв. Обручов і дружина їх не бачать.

Обручов.

Та ж бачиш, я по горло зайнятий,

Але портрет твій буде, обіцяю.

Дружина.

Ну, покажи мені цього злочинця,

Тоді поїду...

Обручов (люто).

Ніколи мені.

Круто повернувся; перед ним Шевченко.

Ви хто?

Шевченко.

Засуджений царем Шевченко.

Обручов.

Так?! Дуже рад вас бачити... Ви що ж це

Насмілилися у бунтарських віршах

Царя, святу особу, осміять.

Це як же сталося? Га? Як це сталося?

Що я засуджений?

Шевченко.

Обручов.

Що ви посміли

Бунтарські вірші про царя складати.

Шевченко.

Це не могло не статись.

Обручов.

Як ви сміли?

Підняти голос!

Шевченко.

Я не міг мовчати,

Дивитися на людське горе люте

І не кричати... Я святих не знаю,

Не бачу їх — свята для мене правда,

Святий народ, який кляне неправду,

Кляне неволю.

Обручов.

Де ви чули це?

Шевченко.

Коли я був іще у Петербурзі,

Я чув святі слова, я чув прокльони,

О, скільки їх нещасні люди слали

На владу царську і государя!

А потім я вернувся на Україну,—

Що там почув я, що я там побачив?

Убожество, пригнічення і муки

Трудовників - селян. На їх горбах

Посесори, поміщики - дворяни,

Їх управителі і окономи

Розбещені та п'яні їздять. Душать,

Катують, мучать, в ярма запрягають

І все це робиться ім'ям государя.

І ви цьому повірили?

Дружина.

Шевченко.

Повірів,

Бо сам це бачив.

Обручов.

І забувши совість,

Забувши божий страх, ви написали

Пашквіль на благодійника святого,

На визволителя свого і друга —

государя?

Шевченко.

Еге, забувши совість

І божий страх.

Обручов.

Яка ганьба, невдячність!

Дружина.

А хто, скажіть, вас витяг із неволі?

Шевченко.

А хто, скажіть, неволю ту створив?

Дружина.
Обручов.

Ах, страх який!
Ну, я вас усмирю!
На біле, чорне, сине море! Я вас
Навчу покорі, я!..

Вбігає Прибитков.

Прибитков.

Ви уявіть,
Вночі до нас пригнали по етапу
Такого господина, що йому
Писати заборонено, співати
І навіть розмовляти. Уявіть,
Ну як же господин цей буде жити,
Як жити буде! Ні! Ви уявіть!..
Так, господин цей — я.

Шевченко.

Прибитков.

Ви уявіть!
І він говорить ще? Та як ви сміли,
Це вам заборонив сам государ!
А ви говорите.

Дружина.

Обручов.

Ах, страх який!
Я усмирю вас! Я навчу покорі!

Пішов у канцелярію.

Дружина (*підійшла до Шевченка*). Ви — надзвичайний.

Повернулась, вийшла.

Прибитков.

Ні! Ви, уявіть...

Пішов у канцелярію.

Ісаєв.

Шевченко (*здрігнув*).

Ісаєв.

Солдат Шевченко!
Я — солдат Шевченко.
Так я тобі приніс казенний одяг,
Бери та швидче одягайся — скоро
Відправимось у п'ятий батальйон.

Шевченко.

Ісаєв.

Куди?
У п'ятий, у фортецю Орську,
В моїм препроводженні — понятно?

Шевченко взяв одяг.

Шевченко.

Ісаєв (*насторожився*).

Шевченко.

Ісаєв.

Шевченко.

Ісаєв (*схопив гроші*).

Шевченко.

Ісаєв.

А скільки все це варте?
Що питаєш?
Питаю скільки коштує цей одяг?
Оцей казенний одяг? Рівно сорок!
Що ж, сорок то і сорок — получайте.
Ти що, за політичне у солдати?
Я? Так.

Не так, а точно так — учись.

Шевченко з одягом іде в казарму. Ісаєв швидко лічить гроші. З канцелярії
на ганок виходить Прибитков. Побачив Ісаєва.

Прибитков. Ти тут чого стоїш, кого чекаєш?

Підійшов, побачив гроші.

Це що?

Ісаєв. Я... Я...

Прибитков. Ви уявіть,

Так ти, молодчик, встиг уже зідрати?
Подай сюди!

Ісаєв. Я...

Прибитков. Говорю — подай!

Ісаєв. Так я ж... Ви бачите...

Прибитков. Що за розмови!

Ісаєв віддав гроші.

Усі, усі давай! попривикали,—

Усякий унтер... Ні! Ви уявіть!

Гляди ж про це ніде щоб і нікому...

Пішов.

Ісаєв. Усі — так я тобі усі й віддав.

Попривикали — сам поприучав...

В канцелярії виходить Герн, Ісаєв витягується. Від казарми йде Шевченко у солдатському одязі.

Шевченко. Ну, як, гаразд? Таки міщенький одяг
У царського солдата. Мов кліщами,
Всього так здушує. Міщенький одяг,
Та і не дорогий — всього за сорок
Карбованців.

Герн (насторожився). Пробачте, як за сорок?

Шевченко. А як? (до Ісаєва). Ви ж сорок з мене взяли, так?

Герн. Ах, так! Розбійники! Віддайте зараз!

Ісаєв. Я... в мене відняли... майор Прибитков...

Герн. Вернуть майора! (Ісаєв вискочив). Це вам офіцери...
Такий скандал. Пробачте.

Шевченко. О, нічого,

Я дуже вдячний — треба ж знать людей...

Герн. Тарас Григорович, у вас єсть друзі —

Що зможемо, все зробимо для вас.

А покищо — ви не впадайте в розпач,

Хай не дивують вас ці офіцери

Із армії, із імператорської...

Убігає Прибитков і Ісаєв.

Прибитков. Так...

Так я ж позичив гроші...

Герн. Ах, позичив,

Ну, то позичені й верніть. Скандал!

Прибитков віддав гроші Шевченкові.

Прибитков. Дозвольте йти?

Герн. Ідїть. І вам не сором ?
Прибитков (до Ісаєва). Ну, ти пожди мені — порозпускались !
Ви уявіть !

Ісаєв. Не я ... то він, Шевченко ...
Прибитков вийшов.

Шевченко. Хто він такий ?

Герн. Це — напівбожевільний,
Один із штабу, прізвище Прибитков.

Шевченко (іронічно). Ви уявіть, бравенький господин.

Герн. Ви знаєте куди вас відправляють ?

Шевченко. Так, знаю.

Герн. Орськ — то каторжний вертеп.

Ідуть Лазаревський і татарка Забаржада ; Ісаєв кинувся назустріч.

Шевченко. Це хто такі ?

Герн. Земляк ваш Лазаревський.

Шевченко. А з ним ?

Герн. Татарка Забаржада.

Шевченко. Хто ?..

Герн. Вона була колись у Петербурзі ?
Колись була, шукала щастя - долі,
Та не знайти татарці долі там —
Сюди вернулась.

Шевченко. Я її стрічав ...

Підійшов Лазаревський.

Лазаревський. Добридень.

Шевченко. Здрастуйте.

Забаржада хоче підійти, Ісаєв загрожує їй дорогу.

Забаржада. Ну, що вам треба ?

Круто повернулась, обійшла Ісаєва, підійшла.

Ісаєв. Ви пожалієте.

Обручов (з вікна канцелярії). Полковник Герн !
Полковник Герн !

Герн швидко пішов у канцелярію. Шевченко наблизився до Забаржади.

Шевченко. Впізнаєте ?

Забаржада. Художник !..

Хто б міг подумати таке ... Солдат ...

Шевченко. Але солдат я тільки по одежі,
А по становищу — вигнанець я,
Невольник, що йому сам імператор
Писать заборонив і малювать.

Лазаревський. Терниста путь — з кріпацької неволі
У зали академії, а потім
Величний зліт до слави, боротьба
Священим словом за велику правду

І — знов неволя. Але прийде край!
Крипиться, будете ув Оренбурзі —
Ми допоможемо...

Шевченко.

Спасибі вам.

Жаль тільки, що сьогодні вже відправлять
Мене в фортецю Орську...

Забаржада:

Боже мій!..

Художник... А колись у Петербурзі
Сама я чула, як співали ви
Свого народу чарівничу пісню.
Ви пам'ятаєте?

Схопила Шевченкову руку.

Шевченко.

Так, пам'ятаю...

Ісаєв.

Солдат Шевченко! Ти уже готовий?

Забаржада відсахнулась. Пауза.

Шевченко (*гірко усміхнувся*). Так точно.

Ісаєв.

Ну, в казарму, кроком руш!..

Мовчки підійшов Шевченко до Лазаревського, потиснув руку, також мовчки
попрощався з Забаржадою і тихо пішов. Ісаєв за ним. Нерухомий стоїть
Лазаревський, важко похилила голову Забаржада.

ДРУГА КАРТИНА

Орська фортеця. Плац перед казармою. Тавровані в'язні лагодять дорогу.
Під стіною група солдат грає в карти. Здалека чути солдатську пісню.

Під стіною: — Дограємо і завалюся спати.

— А, ти не виспався!

— Ти з караула?

— Так виспишся у казематі.

— Туз!

— Куди, куди?

— Банкую!

— Замовчи ти!

У морду дам, зубів не позбираєш.

— Та в нього їх давно повибивали.

— Стучу!

— Давай!

По банку!

— Ріж!

— Усі?

— Давай!

— Держи!

— Туза із рукава?!

— Так ось ти як обигруєш, каналья!

Клади на кін!

— Постій!

— Клади, каналья!

(Схоплюються).

— Ти ще тікати?! На ж тобі!

— Пустить!

(Бійка).

— Гей, тихше ви!

— Сюди ідуть!

— Ідуть!

Бійка припиняється. Побитий вискочив. З'являється група солдат. На чолі групи „Нещасний“. Він з балалайкою, грає і танцює. Зупиняються біля в'язнів, що лагодять дорогу.

Нещасний. Що рівно вистилаєте дорогу?
Задля приїзду вищого начальства
Готуетесь?

В'язень 1-й. Готуємось. А ви?

Нещасний. Ми вже приготувалися. (Дістав пляшку). Налити?

В'язень 1-й. Проходь, проходь.

В'язень 2-й. Зажди. Таки — налий!

Нещасний. Хо! Так я і налив!

В'язень 2-й (підняв заступ). Кажу — налий!

Нещасний (налив). Що ж, наллємо, ми щедрі, нам не жалко.

В'язень п'є.

Та і погроз я п'яний не боюся.

Пішли, братва. Гуляй, душа! Адью!

Задеренчала балалайка — пішли.

Біля стіни: — Побіг... З грошима втік.

— Не може бути!

— З грошима? Ну?

— А хто кричав, що йдуть?

Ну хто кричав, питаю, признавайся!

Це ти кричав?

— Ну я кричав, так що?

Ну, що?

— А те, що...

— Те що — на! Одержуй!

Ударив ногою, солдат упав, другий допоміг устати.

— Що, здачу віддали? Ну йди, продовжуй.

— Іди, а то поповзтимеш.

— Я йому!..

Кидається битись.

— Гей, годі — йдуть!

— Сюди ідуть!..

— Ідуть!

— Розходьтєся! Розходьтєся!

— Ховайтєсь!...

Солдати розбіглись. Наближається солдатська пісня. На плац виходить стрій солдат, їх веде Ісаєв.

Ісаєв.

Одставить пісню! Ать - два, ать - два!.. Стій!
Стать — вольно! Що там за шептання? Смирно!
(Оглянув усіх, видержав паузу).

Так от що, братці - молодці - солдати,
За богом служба, за царем молитва
Не пропаде. За богом служба, братці...
Одставить! (Солдати стали вільно).

Смирно! Раз я говорю...

Ви, братці, удостоїлись служити
Отечеству й царю - государю.
Так от приїде корпусне начальство
І може також зволить вас спитати,
За що ви удостоїлись служити
Отечеству й царю - государю?
Так щоб уміли відповідь давати.
Ну от іспробуємо — я наприклад
Питаю вас, а ви відповідайте,—
Так, наче я не єсть ваш командир,
А наче я єсть корпусний начальник.
Понятно вам?

Стрій.
Ісаєв.

Понятно!

— Ну, так от,

Давайте спробуєм. (Видержав паузу).

Здорово, молодці!

Стрій.

— Здравія жєлаєм ваш - сок - бродь!..
— Так, правильно... Здорово, молодці!
— Здравія жєлаєм ваш - сок - бродь!
— Так. Ти за що попав сюди, братець?
— За розтрату казенних грошей, ваше високоблагородіє.
— Так, знаю, ти не обережно... сподіваюсь, надалі
ти не будеш. Ти за що?
— По волі родительниці, ваше високоблагородіє.
— Добре! Сподіваюсь, надалі не будеш... Ти за що?
— За буйствєнні поступки, ваше високоблагородіє.
— Добре. Сподіваюсь, надалі і... Ти за що?
— За сочинєніє... возмутітельних стіхов... ваше
високоблагородіє...
— А - а - а!.. Добре. Сподіваюсь... От що, братці!
За богом служба, за царем молитва...
Гм... Кгм... За богом служба... Як стоїш!
Не подивлюся, що ти єсть учений,
Я рознесу, різками запорю!.. (Підходить до Шевченка).
Ти слухай, не комуь — тобі кажу,

Бо я тебе давно вже запримітив —
Ти і картуз не тою зняв рукою,
Коли проходив я... Ти непреклонний
І дерзостний в характері своїм...
Ти хто тут єсть? Га?

Шевченко.
Ісаєв.

Рядовий Шевченко.

Так от за тебе я візьмусь окремо.
Ти будеш знать ружейні прийоми,
Я научу стоять перед начальством,
Щоб не прийшлося за тебе червоніть.
Ти чуєш?

Шевченко.
Ісаєв.

Чую.

Крок ... ні, два — вперед!

Шевченко виходить.

А всі останні — ліво, кругом, марш!..
Ідіть в казарму. (*Солдати рушили*). Рядовий Шевченко!
На місці кроком — руш! Ать - два, ать - два,
Ать - два ... У напрямку базара — ар - ршш!..

Виходять. До стіни підходить старий солдат. З ним ще два солдати, мовчки сідають.

В'язень 1-й.

Усіх пустив, а одного муштрує.

Собака ... Звір!

В'язень 2-й.

Ех, заступом би — раз!

Марширує Шевченко, за ним Ісаєв.

Ісаєв.

Стій! Вольно! Ну, так от що, братець,
Я з тебе ще зроблю фронтовика,
У мене будеш ти отак ходити —
Дивись сюди ... Ать - два!.. (*Спіткнувся, в'язні засміялись*).

Хто там сміється?

В'язень 1-й.

Це з нього ми.

Ісаєв.

А, правильно — смішний.

Ти бачиш, братець, рядовий Шевченко,
Із тебе і вони сміються вже ...
А ... покажи мені твої кишені,
Чи там немає олівців, паперу. (*Вивертає кишені*).
Ти може і тепер таємно пишеш
Ті .. як їх ... возмутительних віршів?..
Нема ... Ну добре ... Ти мені дивись! (*Раптом*):
Стій! Смирно! Так і стій — ні з місця,
Аж поки я вернусь. Дивись туди.

Ісаєв замуликав пісню, вийшов. В'язні теж пішли. Шевченко низько похилив голову, обіперившись на рушницю. До нього від стіни підійшов старий солдат.

Старий солдат. Напевно ви недавно у солдатах?
Шевченко. Я? Так. Недавно. Але... як давно...

Старий солдат. А самі здалеку?
Шевченко. Із України.

Старий солдат. Із України!? Боже мій! Земляк...
Щасливий, адже ви ще недавно
Блукали над Десною голубою,
Недавно бачили наш рідний край.
А я його уже тринадцять років
Не бачив...

Солдат (від стіни). Гей, розходьтесь, іде!

Старий солдат швидко відходить, іде Ісаєв, щось смачно їсть, наспівує.
Утерся рукавом.

Ісаєв. Ти що ж стоїш не по команді смирно?
Ти що стоїш так? Ну — відповідай!

Шевченко. А ви ж, відходячи, подали: вольно.
Ісаєв. Хто, я? От бачиш ти, який я добрий,
Як ставлюся до тебе, рядового,—
Ти примічай, усердствуй, братець... Смирно!
У напрямку казарми — кроком руш!
Ать - два! Ать - два!..

Шевченко пішов. Ісаєв дістав з кишені пиріг, жадно одкусив, замуликав
лісню, пішов за Шевченком.

Старий солдат. Муштрує без кінця.

Біля стіни знову збираються солдати, починається гра. З'являється з своєю
компанією „Нещасний“. Балалайка у нього на плечі.

Нещасний (до своєї компанії). Так хто ж мене повів купатись?
Один з компанії. Сам ти схотів купатись.

Нещасний. Не бреши, не сам.

Води я не любив із роду - віку,
То може я сказав, що хочу спати,
Бо спати я люблю...

Один з компанії. Та ні...

Підійшли до стіни.

Нещасний. Ура!

Що бачу я! Голубчики, прийміте
Мене до гурту — просто загигаю...

Від стіни: — Уже пропився?

Нещасний. Так, пропився, братці.

Але я був у формі, так оці
На річку затагли мене купатись —
І я протверезився. Хто повів
Мене купатись, швидко признавайся?!
А то... я вам!..

Один з компанії. Та сам же ти пішов.
Нещасний. Прийміте, братці ...
Голос: — Ну, а що поставиш?
Нещасний. Оцю сорочку ставлю.
Голоси: — Ну, знімай!
— Клади на кін!
— Гей, тихше, братці — унтер ...
Старий солдат. Ізнов почне обшукувати!
— Тихше!..

Підходить Ісаєв. Грізно зупиняється. Рухом підкликав Нещасного.

Ісаєв. От що, ти, кажуть, тут ходив з грошима?
Нещасний. Уже нема.
Ісаєв. А де?
Нещасний. Та ...
Ісаєв. Вже пропив?
Ти значить частував усіх, каналья,
А про свого начальника забув?
Нещасний. Ні, не забув, от слово дворянина!
Але не видержав ...
Ісаєв. Даю тобі
Можливість виправити свою помилку.
Нещасний. Та я всім серцем.
Ісаєв. Ти не прикидайся,
Иди, а тут, щоб був з могоричем. (Тихо):
Ще можу і порадити — в казармі
Ти можеш нишком відшукать книжки,
Чні — ти знаєш, — і до корчмаря ...
Бігом!

Нещасний віддав балалайку у гурт і кинувся до казарми. Ісаєв до гурту:

А ви співайте, веселіться,
Не чую музики, пісень не чую.
Ударил балалайка.
Отак! Отак, щоб весело було
Мені і вам. На те і живемо!

Старий солдат і ще один солдат відійшли від гурту вбік, сіли.

Старий солдат. Розщедрився молодчик.
Солдат. Розійшовся ...
Хоч би який уже кінець.
Старий солдат. Терпи.
Ще вернемось додому. Я побачу
Свій рідний край. До серця пригорну
Мою єдину донечку Марину.
Вже десь зросла. А я її покинув,
Такою ось .. Маринько моя,
Чи ти мене хоч пам'ятаєш?

Сумно похилився, обхопивши голову руками.

Солдат.

Може

Ти вернешся і в мирі та в спокої
Свій вік старечий будеш доживати,
А я...

Старий солдат.

На панщині — який то спокій?..

До них підходить Шевченко, похмурий, виснажений муштрою. Сідає. Пауза.
Дзеленчить балалайка.

Старий солдат.

Стомилися, земляче, га?

Шевченко.

Стомився.

Старий солдат.

Ну, відпочиньте. Сядьте та посидим
Тихесенько.

Шевченко.

При музиці оцій?

Та я, щоб дзенькоту її не чути,
Готовий бігти в степ, в пустелі жить...
Ох, вирватися б звідси, світ обняти,
Поглянуть вільним зором навкруги...

Старий солдат.

А я оце в неділю в поле вийшов,
Поглянув на степи руді убогі
І пригадав наш дивовижний край...
Пройшов за вал, та на Урал поглянув
І Десну срібноводу пригадав.
І сумно стало, так, браточки, сумно,
Що я заплакав... Потім пригадав
Свій парубоцький вік, хоч не щасливий,
І рідну пісню, — легше мені стало
І я тихенько в полі заспівав.

(Співає):

Тече річка невеличка
З вишневого саду.
Кличе козак дівчиноньку
Собі на пораду.
Гей - гей, гей - гей, гей - гей, гей - гей,
Кличе козак дівчиноньку
Собі на пораду...

З старим солдатом співає і Шевченко. Раптом крикнув Ісаєв.

Ісаєв.

Ану замовкніть! Гей, музико, стій!

Все затихло. Ісаєв повільно дістав листа, дивиться на адресу.

А хто з вас „Із Черниговской губерни,
Солдат Гриценко Никанор Ильич?“

Старий солдат встав, схвильовано підійшов до Ісаєва.

Старий солдат.

Це я...

Ісаєв.

Від кого ждеш листа?

Старий солдат.

Із дому.

Дружина й донька там у мене.

Ісаєв.

Так.

Старий солдат. А танцювати вмієш, признавайся?

Ісаєв. Старий я танцювати. Що? Старий!

А від дружини милої писульки
Одержувати не старий? Танцюй!

Старий солдат. Звільніть, не насміхайтесь...

Ісаєв. А, не хочеш,

Так я твій лист на клепті подеру!..

Ну, будеш танцювати?.. Грай, музико!

Задеренчала балалайка, незграбно затоптався на місці старий солдат.

Ісаєв. Хуткіше! Так! Щоб борода тряслася,

Навприсядки, навприсядки! От так!

Старий солдат присів та й сів. Ісаєв і солдати регочуть. Шевченко одвернувся, похиливши голову на руки.

Ісаєв. Доволі! Бач і танцювати вмієш,

На, получай від милої листа,

Читай, відписуй... Молодець, Гриценко!

Тихо встав старий солдат, узяв листа, і також тихо з похилою головою попрямував до Шевченка. Пауза. Дзеленчить балалайка.

Старий солдат. Ви грамотні, земляче, прочитайте.

Старий солдат сів, Шевченко взяв листа і почав читати.

Шевченко.

„Низький поклон шлемо тобі із дому,

Земляк і брат наш Никанор Ілліч,

Не знаємо, чи ти живий та дужий,

І господа благаємо всім серцем,

Щоб дав тобі він силу перенести

Ту кару, що послав її господь.

Старий наш пан помер іще узимку,

Приїхав молодий і чорне лихо

Упало тяжко на нещасний люд.

Вже третє літо хліб у нас не родить,

А він останні відібрав пожитки,

Попрогравав у карти. Люди гинуть

У полі й дома, а йому все дай...

Наталку, вірною твоєю дружинну,

Та Яковенкову солдатку Ганну

Програв у карти пан,— кудись далеко

Її завезено в чужий маєток,

А де, і чи жива — ніхто не знає...”

Старий солдат тихо підвівся.

„Дочку твою голубоньку Марину

Покоївкою взяв собі для втіхи,

Та силоміць знеславив, насміявся
І покриткою у світі пустив.
Нещасна утопилась ...“

Старий солдат упав, закривши лице руками. Стогоном крізь ридання ви-
рвались із нього слова:

Старий солдат. ...Утопилась ...
Маринко ... Господи, моя Марина ... (Ридає).
Шевченко. Не плачте, ще вони за все заплатять,
Своєю кров'ю чорною заплатять!
Не плачте, голубе ... Кати ... Кати!..
Старий солдат. О, донечко!.. Нема її, немає ...
Маринонько!

Убіг Нещасний.

Нещасний. Єсть, братці, випить, єсть!
Корчмар нахаба не хотів ще й дати
За ті дурні Шевченкові книжки,
Так я йому пообіцяв принести ...

Побачив Шевченка і осікся. На мить замовкла балалайка і стихнув гомін,
тільки ридання старого солдата стрясали тишину.

Ісаєв. Ну, що там за ридання,— грай, музико!

Шевченко схопився, в страшному гніві він потряс кулаками.

Шевченко. Грай, грай, музико,— хай радіє кат!
Хай веселиться!..

Рішуче підійшов до гурту, солдати розступились. Ісаєв схопився.

Ісаєв. Що це за розмови!

Ти що?!

Шевченко (до „Нещасного“). Так у якого корчмаря книжки?

Нещасний. Я ... власне, я з наказу ...

Ісаєв. Ну?!

Нещасний. У Фрола.

Ісаєв. Ти що? (підступає до Шевченка).

Шевченко. Недолюдки! (повернувся, пішов).

Нещасний. Ага, злякався.

Старий солдат. Один на світі я ... Один, один ...

Ісаєв. Чого замовкли, як на панахиді?

Музико, грай!

Старий солдат. Маринонько моя ...

Тихо, сумно брязнула балалайка, її заглушило ридання старого солдата.

Сутеніє.

Солдат. Не плач, не плач ...

Ісаєв. Ну, що там за ридання?

В казарму плакати! Ану, вставай!

Підбіг до старого солдата. Той тихо встав і, ридаючи, пішов. Його підтримує
солдат.

Ісаєв (до Нещасного). Так ти приніс?

Нещасний.

Приніс.

Ісаєв.

Давай сюди.

Нещасний віддав горілку.

А сам бери скоріше балалайку,

І грай мені, і звеселяй мене!

Нещасний взяв у солдата біля стіни балалайку, ударив по струнах. Грає.

Повільно з похилою головою до гурту підійшов Шевченко з книжками.

Всі оточили його, тихо розмовляють.

Ісаєв (до Нещасного). Отак! Отак, на те і живемо.

Оглянувся — під стіною Шевченко з солдатами. Пауза. Нещасний грає.

Ісаєв.

Доволі музики! Для кого граєш?

Для кого розійшовся!

Нещасний (опустив балалайку). Я для вас.

Ісаєв.

Ну то-то ж. Відправляйся у казарму.

Нещасний (тихо). Ех, дурно тільки бігав та старався —

Ні випити не дав, ні закусить. (Пішов).

Ісаєв підійшов до гурту біля стіни.

Ісаєв.

Це що таке? Це що тут за розмови?

Ану, відповідайте, вас питаю!

Ви що, забули, що цьому злочинцю

Сам государ наш, цар і імператор,

Писать заборонив і малювати?

А я, як офіцер, забороняю

Йому і розмовляти... Розійдись!

По одному розійшлися солдати. Пішов Ісаєв. Тихо. Густіє сутінок. Прийшов солдат, засвітив ліхтар біля рогу стіни. Пішов. Біля стіни лишився сам Шев-

ченко. Підвів голову, оглянувся — нікого.

Шевченко.

Коли ж кінець? Якеє люте горе

Ще принесуть мені оці краї,

Оці пустелі, і оці простори,

Й гонителі безжалосні мої.

Уже терпіння догорає, гасне,—

Етапи, гауптвахта, каземат,

Страшна самотність принесе завчасно

Утому, старість. Я плачу стократ

За всі мої і не мої провини,

Та не схиляюсь, не складаю рук.

Своєму ворогу і половини

Я не бажаю цих нелюдських мук,

А сам терплю, сам мучуся, караюсь

І хочу небагато — одного,

Щоб вистачило в серці сил до краю

Донести боротьби святий вогонь...

Казарма, та піски рудіють голі ...
Коли ж, коли я вирвуся з неволі ?!

Пауза. Дістав ізза халяви книжечку, олівець. Підійшов до ліхтаря.

Ізнов мені не привезла
Нічого пошта з України ...

Піше. Десь перегукнулись вартові. Здрігнув, сховав книжечку, пішов у напрямку казарми. Тихо. Темно. Блимає ліхтар.

ДРУГА ДІЯ

ТРЕТЯ КАРТИНА

Квартира — майстерня Шевченка в Оренбурзі. Увійходять Герн і Лазаревський.

Лазаревський. Як і завжди — його немає дома.
Ходім до мене.

Герн. Ні, я не піду,
Я буду ждати його.

Лазаревський. А в чому справа ?
Щось знову трапилось ?

Герн. Ні, все гаразд.
Начальник корпусу уже дав згоду
Його не відсилати у Раїм,
Але у мене єсть передчування,
Що проти нього лагодять лихе ...

Лазаревський. Хто ?

Герн. Єсть майстрі доносів.

Лазаревський. А, Ісаєв !

Герн. Та хоч би й він.

Лазаревський. Я думав сам про це
І теж хотів із ним поговорити,
Ну, власне, попередити його.

Герн. А знаєш ти у чому справа ?

Лазаревський. В чому ?

Герн. Цей скороспілий прапорщик Ісаєв
Прихильності шукає в Забаржиди
І не знаходить. Ну так він знайшов
Причину у суперникові — в ньому.
Лазаревський. Яка убогість.

Герн. І яка нахабність.

Лазаревський. Ну, а начальник корпусу ?

Герн. Нічого.

Поки малюється портрет дружини —
Вона мовчить, ну, то і він мовчить.
Сьогодні там вечірку затівають,
Тебе не кликали ?!

Лазаревський. Покищо — ні.
З якої ж це нагоди?
Герн. Я не знаю,
Та звідси і мої передчуття.
Лазаревський. Не розумію.
Герн. На оцю вечірку
Сам Обручов Ісаєва закликав,
Це не спроста, це значить, Обручов,
Начальник корпусу і генерал
Боїться прапорщика ...

Увійходять Александрійський і Забаржада.

Александрійський. А! Вітаю!
Ви тут господарюєте, панове,
А де ж Тарас?

Лазаревський. Його ми і ждемо.

Александрійський. Нащо?

Лазаревський. Я думаю позвать до себе.

Александрійський. Та ну! І я якраз того прийшов,
Так от що, друзі — нумо всі до мене,
А звідти підемо до Обручова.

Лазаревський. Не прохані?

Александрійський. Та хто там розбере,—
Всі ж будуть п'яні.

Лазаревський. Все таки незручно.

Александрійський. Ну, ти як хочеш — я Тараса жду
І забираю.

Лазаревський. Я Тараса жду

І забираю.

Забаржада. Що ви кричите,

Куди захоче він, туди і піде.

Александрійський. А й справді, що ми кричимо.

Лазаревський. І справді ...

Лазаревський відвів Александрійського вбік. Герн і Забаржада тихо
розмовляють між собою.

Лазаревський. Послухай, друже мій Александрійський,
Ти добре знаєш сам — з'яким трудом
Ми домоглися, що Тараса з Орська
Послали малювать Аральське море,
А потім знов вернули в Оренбург;
Тепер він менше відчуває муки
Свого солдатського життя. Але
Достатньо одного лихого слова,
Що іноді він ходить не в шинелі,
Що він малює ...

Александрійський. Але ж він малює
Дружину генерала Обручова.

Лазаревський. Ну, що ж, і той же самий Обручов,
Одержавши доноса, що художник,
Якому заборонено писати
І малювати, все таки малює,—
Зашле цього художника в фортецю,
В степи пустельні,— розумієш ти?

Александрійський. Признатися, не дуже розумію,
При чому ж я?

Лазаревський. При тому, що і ти,
І я, й полковник Герн,— усі ми,
Як друзі мусим берегти його.
Ти розумієш?

Александрійський. Ні, я жду Тараса
І забираю.

Увіходить Шевченко, він у цивільній одежі.

Шевченко. Себто, як,— мене?

Куди? Ну — здравствуйте! А! Забаржада!
І ви прийшли? Чудово.

Забаржада. Я прийшла,
А вас нема. Усі вже вас чекають.

Шевченко. Нащо ж я всім?

Александрійський. Ходім до мене в гості,
А звідти підемо до Обручова.

Шевченко. З якої це нагоди?

Александрійський. Там — вечірка.

Шевченко. Але мене не кликали.

Александрійський. Так що ж?
Усі разом приходимо, сідаєм ...

Раптом увіходить Ісаєв. Він уже не унтер, а прапорщик.

Ісаєв (до Герна). Дозволите?

Герн. Що?

Ісаєв. Вас негайно кличе
Начальник корпусу.

Герн. Ізнов? Ну, добре.

Так завжди — тільки десь кого зустріну,
Вже кличуть. До побачення! Іду. (Вийшов).

Ісаєв (до Забаржади). Вас можна на хвилинку?

Забаржада. В чому справа?

Ісаєв (одійшовши вбік). Пробачте, я не думав вас зустрінути
В квартирі, де живе хоч тимчасово
Злочинець ще й державний!..

Забаржада. Що вам треба?

Ісаєв. Я хочу вас від нього врятувати.
Ви ж знаєте, що я до вас всім серцем.
Я хочу вам допомогти...

Забаржада.

Спасибі,
Я допомоги не прошу у вас...
Не треба... я...

Ісаєв.

Ви слухайте сюди.
Ви не хотіли знатися зі мною,
Коли я унтер - офіцером був,
Тепер — я прапорщик, тепер я в чині.

Забаржада.

Нащо ви це говорите мені?

Ісаєв.

Ви й слухати не хочете, я знаю,
У мене поперек дороги став
Бунтар оцей, ваш друг.

Забаржада.

Як вам не сором!

При чому ж він?

Ісаєв.

При чому він?..

Шевченко (*рішуче підійшов*).

Простіть,

Ви так перелякали нашу гостю,
Що я дозволив перебити вас.
Я б радив вам усе ж не забувати —
Вона єсть жінщина, а не солдат.
Жалію я, що не в моїй ви роті,
Та скоро знову будете у ній!

Ісаєв.

(*Швидко вийшов*).

Забаржада.

Спасибі вам. Я просто розгубилась.
Ви знаєте, що я його боюсь,
Боюсь за себе і за вас.

Шевченко.

Ну, що ви!

Коли він прапорщиком став?

Лазаревський.

Недавно.

Якимись висулжився рапортами,
Чи просто кажучи, доносами.

Шевченко.

Павук.

Лазаревський.

А ти розмови з ним покинь, Тарасе,
Обходь його — біди не оберешся,
Не забувай — він хоч гидкий, плюгавий,
Та прапорщик, а ти іще — солдат.

Шевченко.

Так що ж мені він зробить?

Лазаревський.

Що він зробить?

На це у нього вистачить розсудку,—
Доложить, донесе, нарапортує
У самий Петербург. І знов, Тарасе,
В казарму, у пустелю, в каземат...
Тоді — прощай надії. Бережися,
Якщо він не доніс, то донесе.

Александрійський. Та ні — нічого оцього не буде,

Давайте йти, бо вечоріє вже.

Забаржада.

Боюся я.

Шевченко.

Нема чого боятись.

Забаржада. Знов поженуть ...
Шевченко (весело). Ну й рушимо разом.
Забаржада. Коли б ви написали, та не вмію
Читати я ...
Шевченко. А поки поженуть,—
Я вас навчу читати і писати.
Забаржада. Спасибі вам.
Шевченко. Щоб тільки не лінились,
Учитель з мене строгий.
Забаржада. Я слухняна.
Шевченко. Ну, от і добре. (Видійшли до вікна).
Лазаревський (біля столу). Завтра я узнаю,
Що думають робити з ним, а потім
Поставимо на ноги всіх,— доб'ємся,
Щоб він лишився тут ув Оренбурзі.
Александрійський. Обов'язково!
Забаржада (біля вікна). Ні рідні у мене,
Нікого в світі. Все сама, одна.
Що дивитесь на мене, так, Тарасе?
Шевченко. Дивлюся, іноді, дивлюсь —
І — чудно! — мов перед святою,
Перед тобою помолюсь.
І жаль мені старому стане
Твоїї чистої краси.
Де з нею дінешся еси?
Хто коло тебе в світі стане
Святим хранителем твоїм
І хто заступить? Хто укриє
Від зла людського в час лихий?
Хто серце чистее нагріє
Огнем любові? Хто такий?
Ти сирота: нема нікого ...
Забаржада (тихо). Нема, нема ... Єдиний ви, Тарасе.
Александрійський. Я хочу знать: ми підемо, чи ні?
Шевченко. Ну, як ти, Федоре?
Лазаревський. Я не піду,
Та і тобі не радив би ходити.
Александрійський (до Лазаревського). І що тебе, скажи, так непокоїть?
Ходім і все!
Шевченко (до Лазаревського). Як знаєш — я піду.
Александрійський. Ходімте. Що тут думати. Сюди ось.
Та через двір і рушим навпростець.
Шевченко, Забаржада, Александрійський виходять у бокові двері.
Лазаревський (сам). Що непокоїть? Цей не розуміє,
Йому здається — все іде як слід,
Але Тарас, той добре розуміє,
Та тільки виду нам не подає.

Ні, він не пропустив поза ушима
Нахвалювань Ісаєва брудних:
„Жалію я, що не в моїй ви роті,
Та скоро знову будете у ній...“
Я певен що біди не обминути —
Чому Ісаєв завітав сюди,
Нащо негайно Обручов покликав
До себе Герна? — щось розпочалось.
Можливо ще не пізно. Але сам я
Не в силі щось зробити, — треба Герна
Знайти негайно — ми удвох зумієм
Підготувати захист...

Убігає Герн.

Герн.	Де Шевченко?
Лазаревський.	Що трапилось?
Герн.	Скоріше, де Шевченко?
Лазаревський.	Та що таке? Він тільки зараз вийшов.
Герн.	Верни його, верни!..
Лазаревський	(кинувся услід, чути голос). Тарас! Тарасе!..

Пауза. Вертаються Лазаревський і Шевченко.

Шевченко.	Це ви мене вернули? А для чого? У чому річ?
Герн.	Палить усі папери, Все листування, малюнки...
Лазаревський.	Та що ти!..
Шевченко.	Що трапилось?
Герн.	Що трапилось? Донос!
Лазаревський.	Я так і знав!..
Шевченко.	Так що ж мені палити? Що я малюю — знає все начальство; Воно ж мене послало малювати Аральські невідомі береги...
Герн.	Ви що, жартуєте? Усім відомо, Що з друзями листуєтеся ви, Малюєте дружину Обручова, Найперше ж це відомо Обручову, І він дрижить весь день, бо цей Ісаєв На нього міг донести в Петербург Про те, що він послаблення зробив вам, Що ходите не в військовій одежі, А у партикулярній. Ви забули — Це заборонено вам височайше...
Шевченко (тихо).	Ах, гадина!.. Так ось куди вкусила...
Герн.	Я маю вже наказ від Обручова Зробити обшук тут і... я прийшов Вас попередити — робіть, що треба!

Шевченко. Ну, що ж палити, я в тебе питаю ?

Лазаревський. І я в тебе питаю — що палити ?

Шевченко. Пали усе !

Викидає з шухляди папери, малюнки, запалює у каміні.

Одним огнем займуться
Папери, листування і надії
На крашу долю. Хай усе горить,
Що серцю рідне, дороге, як спомин,
Що хоч на мить дало мені відряду
І нагадало рідну Україну —
Дніпро, луги, убогих земляків ...
Пали усе ! Хай цей огонь підживить
Огонь в моїй душі, що не згасає,
Що не погасне ні в якій пустелі
І ні в яким холоднім казематі.
Ніде ! Ніколи ! Й ні один гнобитель,
Ні всі разом — царі, пани, сатрапи
Не в силі погасити цей огонь,
Не в силі ! Він горить ! Він не погасне !

Лазаревський перебирає папери, читає.

Лазаревський. Листи від Василя... мої... Сергія,
Прості, сердечні.

Шевченко (тихо). Все рівно — пали.

Горять папери. Лазаревський пробігає очима листи, він у нерішучості.

Шевченко. Це що ?

Лазаревський. Листи Варвари Рєпніної ...

Шевченко. Княжни Варвари ?

Лазаревський. Так. Палити ?

Шевченко. Стій !

Не треба. Не пали. Нехай лишаться
Для інквізиторів, щоб не гадали,
Що всі мене забули, одцурались,
Що я один самотній на землі,
У цих вертепах азіатських — ні !

Вибрав листи, поклав у шухляду, закрив. Дає Лазаревському книжечку.

А це — сховай, це збережи як частку
Мого знедоленого серця. Кров'ю,
Сльозами записав я ці рядки,
Душевний стогін це. Ти збережи,
Про це ніхто не знає.

Лазаревський. Збережу.

Шевченко (сіє). Так. От і все. Тепер одкрив квартиру,
Нехай провітриться.

Лазаревський одкриває. Шевченко встав.

Тепер до тебе,
Ще дещо там запалимо. Ходім!
Тут почали, а там побенкетуєм!

Виходять. Пауза. Раптом знадвору долітають голоси:

— Тиру!.. Тихо! Стій. На дверях стать, на вікнах!

Увійходять Ісаєв і два унтери. Оглянулись. Пауза. Ісаєв сів за столом.

Ісаєв. Так. Все в порядку. Розпочати обшук!

Унтери кивулись по кутках.

ЧЕТВЕРТА КАРТИНА

У домі Обручова. Пишна зала, багато уставлений стіл. Обручов і його дружина чекають гостей.

Дружина. Дивись, мій друже, чи усе в порядку,
Бо скоро й гості будуть.

Обручов. Ах, облиш!
Не до гостей мені, моя голубко,
Не до гостей.

Дружина. Ти що бурчиш, мій друже?
Це що таке?!

Обручов. Облиш, кажу, облиш,
Хоч раз мені дай спокій, і без тебе
Доволі в мене горя.

Дружина. Що це значить?
Що це за тон? Не забувай, мій друже,
Перед тобою не якийсь поручик,
Не офіцер, а я — твоя дружина!..
Ну, що це значить? (*Наступає на нього*).

Обручов (*відступає*). Я... Ти розумієш,
Мені сьогодні рапорт подали
І я дав розпорядження сьогодні ж
Зробити обшук і арештувати...

Дружина. Ну - ну! Кого?..

Обручов. Художника Шевченка.

Дружина. За що? Постій, а як же мій портрет?

Обручов. Ах, їй портрет! Тепер не до портрета,
Тут місце б тільки, чин урятувати,
А їй портрет...

Дружина. Ах, заспокойся, друже,
Не я — ти сам хотів, щоб цей Шевченко
Із мене малював...

Обручов. Хто, я хотів?

Доволі з мене, годі!

Дружина.

Що таке?

Ти на кого кричиш? Не забувайся!
Перед тобою я — твоя дружина!
Ти що, вчорашнє вже забув?

Обручов.

Пробач.

Ти розумієш, я...

Дружина.

Ні - ні, мій друже,
Ти забуваєшся! Ти...

Увійходять гості — чиновник і офіцер з дружинами.

Гості.

Добрий вечір!

Дружина.

Ах, добрий вечір, гості дорогі,
Спасибі, що прийшли, а ми чекаєм,
Говоримо собі тихенько... Прошу,
Сідайте, ви у нас найкращі гості.

Гості сідають.

А то все так, холостяки - гуляки... *(Тихо до Обручова).*
Ти що ж мовчиш! Ти чуєш?..

Обручов.

Ах, доволі...

Із примхами своїми.

Дружина.

Що таке?

Ти певно вирішив мені сьогодні
Весь вечір зіпсувати. Підожди ж!
Ми потім поговоримо.

Гість-чиновник.

До речі,

Новин нема ніяких з Петербурга?

Обручов.

Нема новин.

Гість-офіцер.

А що цікавить вас?

До мене друг мій прибуває днями —
Гвардієць і невтомний співбесідник,
У чині капітана. То я можу
Вас познайомити.

Гість-чиновник.

Обов'язково!

Я хочу знати все про Петербург,—
Столиця рідна!

Гість-офіцер.

Ви там народились?

Гість-чиновник.

Я, власне, народився у Калузі,
Але тому лише, що ця подія
Від мене не залежала цілком.

Гість-офіцер.

А я подумав...

Дружина чиновника.

То до вас приїде
Із Петербурга гість?

Дружина офіцера!

І певно скоро.

Дружина чиновника.

Він молодий? І довго тут пробуде?
І...

Дружина офіцера.

Молодий, але вже капітан.
Я познайомлю вас.

Дружина чиновника. Обов'язково!

Це так цікаво!

Дружина (до Обручова). Ти чого ж мовчиш?

Гостей покликали, то розважай же.

Обручов. Ну добре, добре, буду розважати.

Але я добре знаю — він доніс

У Петербург на мене ...

Увіходить Ісаєв.

Ісаєв. Добрий вечір.

Обручов (кинувся назустріч). А, добрий вечір, друже дорогий!

Сюди, сюди, дорогоцінний гостю,

Сідайте тут, а ми чекаєм вас ...

Ісаєв сідає.

Дружина (підійшла до Обручова, тихо).

Це що за гість такий, офіцеришка?..

Нащо покликав?

Обручов. Ах, облиш, мовчи.

Це прапорщик Ісаєв — він дав рапорт

На отого художника Шевченка,

Мені дав рапорт, але знаю я,

Що він приготував донос на мене

У самий Петербург. Ти розумієш?

А може він ще не послав доноса,

То треба попередить, догодити,

Задобрити його, ти розумієш,

Щоб не послав ...

Дружина. Сідайте, любі гості,

До столу прошу вас.

Обручов (до Ісаєва). Сюди, сюди,

Отут сідайте, я оцю наливку

Заради вас і з погребів дістав.

Сідаймо, тут ...

Гості встали, увійшли Александрійський і Забаржада.

Дружина (тихо до Обручова). А цих ти теж позвав?

Та як він смів — з татаркою, — ти чуєш?

З татаркою прийшов, який скандал!

Татарка!..

Александрійський. Добрий вечір!

Дружина. Добрий вечір.

Ну що ж сідайте, прошу, місце є ...

Обручов. А й ти прийшов, читав твої послання

Цьому крамольнику Шевченкові (погляд на Ісаєва).

Читав!

Так значить ми на сльози всенародні

Відповідаємо гарматним громом,

Неволимо, катуємо народи,
Не чуємо плачу? Га? На обвахту!
На біле, чорне, синє море — всіх!
Мій друже, заспокойся, сядь...

Дружина.

Обручов сідає. Гості сідають на свої місця.

Александрійський.

Та що ви!

Та то не я, я зроду не любив
Писать листи ні друзям ні знайомим...

Обручов.

Ти не любив! Тепер ви всі хороші,
А Лазаревський тут? Всіх на обвахту!
На біле, чорне, синє море — всіх!
Дружили з ним...

Александрійський (до Обручова). Я не писав йому,

Ну, а коли б писав, — хіба Шевченко...

Обручов.

А, ти забув! Державний він злочинець! (Погляд на Ісаєва).

Він малював... Кх... Кгм... Він листувався
Усупереч найвищій забороні.

Александрійський (простодушно). Алеж він малював портрет...

Обручов.

Мовчати!

На біле, чорне, синє... На обвахту!..
Ти захищай!..

Александрійський.

Та я не захищаю.

Обручов.

А, ти не захищаєш!

Дружина.

Друже мій,

Доволі крику, ти забув — тут гості. (До гостей).

До столу, прошу, гості дорогі,

Сідайте. (До Обручова). Ну, запрошуй же.

Обручов.

Сідайте.

Забаржада (до Александрійського). Ходімте звідси.

Александрійський.

Я і сам такий,

Але незручно.

Ісаєв (до Забаржади).

А чому ж без нього?

Забаржада.

Я вас не розумію.

Александрійський.

Не турбуйтеся,

Ще прийде й він.

Ісаєв.

Ні, вже не прийде він.

Дружина.

Сідайте, прошу вас...

Прибитков (вбігає).

Ви уявіть!

Всі переслідують мене сьогодні,

Усіх якась тривожить новина.

Комедія! А де він, той Шевченко,

Кого ні зустрічаю, — всі питають

І все про нього, що таке зробив,

Чим так себе прославив цей художник,

Що всі цікавляться. Ви уявіть,

Оце іду...

Обручов. Художник цей, злочинець,
Мій дім не для таких як він!
Прибитков. А досі ж був і для таких... Злочинець...
Обручов. Мовчати! Ви...

Увіходить Герн.

Герн (*тихо*). Дозволите докласти?
Обручов. Ну, що?
Герн (*дизиться на гостей*). Але... вважаю — тут незручно.
Обручов. Чому незручно?.. Тут усі свої.
Ну, що? — докладуй!

Герн (*глянув на Забаржаду*). Все таки незручно.
Обручов. Кажу, що в мене тут усі свої.
Ну?

Герн. Обшук зроблено. Всі матер'яли...
Обручов. У мене, знаю... всі перечитав,
Все знаю — ти кажи де він, Шевченко?

Герн (*роздільно, чітко*). Його — заарештовано.
Забаржада. О, боже!

Єдина була людина з серцем
І ту забрали, закували... Ви...
Несамовито підскочила до Ісаєва.

Брудна душа! Це ваша все робота!

Раптом розмахнулась... Обручов схопив її за руку. Ісаєв вискочив... Тихо
по одному вибігли гості.

Обручов. Ви що?! Це що таке?! В моєму домі?!
Я арештую вас!

Забаржада. Пустіть мене!
Пустіть ви — кровожери, звірі люті!

Вирвалась, кинулась у двері. Розгублений Александрійський — услід.

Обручов. Арештувать! (*До Прибиткова*). Чого ж ви задубіли?
Я вам наказую! Арештувать!
На біле, чорне, синє море — швидше!

Прибитков. Та я ж... але...

Обручов. Виконуйте наказ!

Прибитков пішов.

Герн (*тихо*). Так... що накажете? Що дали?
Обручов (*кричить*). Слідство!
Як смів він малювати і писати!
Як смів порушити царську заборону!
На біле, чорне, синє море!.. В Орськ!
Нехай сидить там на обвахті!.. Слідство
Провести там же в Орську! Відправляйте!
А звідти запроторимо ще далі.
Я сам візьмусь!..

Герн. Дозволите іти?

Обручов.

Іди, я дозволяю ... Дозволяю! (Герн пішов).

Я всіх позаганяю у Сибір.

На біле, чорне, сине море — всіх!

Дружина.

Ну, заспокойся, не кричи, не тупай! (Обручов затих).

Я бачу ви вдоволені, мій друже, —

Яке ж то славне товариство в вас!

Обручов (тихо).

Донощик, вискокча, дрібний п'янчужка,
Нещасний прапорщик, вчорашній унтер,
Але я мусив гнутись перед ним.

А що ж зроблю я, чим я порятуюсь,

Коли я певно знаю — цей паскудник

Уже на мене настрочив донос

У Петербург, туди у третій відділ ...

З якою радістю донос той схопить

І буде наді мною потішатись,

Бо він мене ненавидить ще здавна —

Суворий шеф жандармів граф Орлов,

Я сподівався, думав, що врятуюсь,

Цим обшуком та арештом Шевченка,

Але тепер все полетіло к чорту,

Пропало все ... Але я доберусь,

Я зажену, в пустелю запроторю

Разом з Шевченком і цього п'янчужку —

Ісаєва ... Це ж я його учив

Писать доноси, от він і віддячив,

Ще й як віддячив!

Дружина (чітко).

Ну, а мій портрет?

Обручов.

Залиш, залиш портрет свій, не до нього!

Невже не розумієш?

Дружина.

Розумію!

Я добре розумію, любий друже;

У мене в домі — ти не генерал.

У мене в домі — я роблю, що хочу.

Але у себе в корпусі ти мусив

Поставити себе як слід по чину,

Щоб не посмів якийсь дурний Ісаєв

Не тільки написати, навіть думать

Про щось таке до рапорта подібне

На свого генерала. Ні, мій друже,

І в корпусі ти теж не генерал!

Чи чуєш ти? Не генерал — онуча! (Вийшла).

Обручов.

Ох, важко быть державним діячем.

Закінчення буде.

Василь Сокіл

СІМ'Я ЮНАШІВ

РОМАН¹

V

Зранку другого дня Павло Ілліч довго не виходив з своєї кімнати,—вже й дружина не втерпіла, зайшла до нього. Він сидів перед дзеркалом і силкувався красиво зав'язати краватку. Туго накрохмалений комір стис йому шию, аж почервонів Павло Ілліч; він уже зав'язав вузол краватки, але поспути його на місце не вдавалось, не пересовувалася краватка в комірі. Хоч сядь та й плач! І вигадали ж таку моду!

— Що це ти зрання заходився мучитись?

Павло Ілліч швидко обернувся, глянув на дружину.

— О, диви, вона ще не вдяглася...

— Поспіємо ще.

— Та де ж поспіємо? О дванадцятій годині літак відлітає,—обурювався Павло Ілліч.

— Таке вигадася,—спокійно відповіла дружина.— У мене до дванадцятої години й опара ще не зійде...

Павло Ілліч аж сплеснув руками. Ну, проти опари він безсилий. Ще б пак! важна річ... пиріжки пекти. Ну да, це ж звичайне явище: їде хто, чи сама куди їде,—без пирогів, як без квитка, нікуди вже не рушить!.. І не то що з одним там чимсь, з картоплею чи що, а неодмінно повний асортимент—з капустою, з печінкою, з квасолею, з рисом-крашанками, може ще й з сочевицею здумає. Може ще й до крамниці по щонебудь пошле. О! так і є—курку їй купи!..

— Ти хочеш, щоб уся відпустка пройшла, доки ти зберешся?—нетерпеливився Павло Ілліч.

— Підеш до міста—телеграму пошли, що їдемо, хай знають,—наказувала Варвара Григорівна.

— Хай нічого не знають. Без попередження поїдемо. Застанемо їх як є, в будень, а то знатимуть—приготуються

¹ Початок див. „Л. Ж.“ № 1, 1939 р.

так, що й не знаєш, як же вони справді й живуть... Раптова ревізія, розумієш? Ну, то що, роздягатися? Дурно, значить, я морочився з комірцем? А?

Покепкувавши ще трохи з піріжків і з дружини — що вона собі, мовляв, думає робити з ними, чи всі першому синові віддасть, чи возитиме з собою аж до останнього і, посміявшись, які то вони свіженькі будуть, Павло Ілліч скинув комір і пішов купувати курку. Це вже напевне й завтра не відвістися вибратися. Хай робить, що знає. А то можна подумати, що він більше за неї рветься до дітей. Будь ласка, і п'ять днів він згоден почекає.

Але надто упереджено оцінював становище Павло Ілліч. Воно навіть і доречі, що не побігли зопалу того ж дня, як хотів він, на аеродром, — могли б і квитків не дістати. Тепер же є час замовити на завтра квитки, що й зробив Павло Ілліч, після того як закупив, що було потрібно.

Опара добре й без запізнення зійшла, курка цілком очевидно смажилася, і по обіді Варвара Григорівна заходилася їсти піріжки. Павло Ілліч, забувши своє невдоволення, давав поради і не зовсім, правда, доладно намагався допомогти. Все таки, як на око, піріжків з сотню мало бути.

Але дружина до тіста не підпустила його, поставивши на чорну роботу: глядіти за плитою, крутити м'ясорубку, товкти картоплю, зробити пірце мазати жовтком пироги тощо.

Під вечір так стомився Павло Ілліч від цієї пустячної роботи, що, не діждавшись доки пироги спечуться, заснув.

На ранок пироги були спаковані у плетений кошик, і вже Варвара Григорівна чекала, доки вдягнеться старий франт.

— Ти ж задубіла! — глузувала вона з його невинного намагання затягти краватку. — Дивись, яка спека на дворі буде...

— Е-е, ти морока! — бурчав Павло Ілліч. — І комір вже поймає руками! — Давай мабуть іншу сорочку. Оту, біленьку, з відкладним коміром.

І от вже кінчилося готування, удягання. Павло Ілліч обсмакував поли піджака, статечно кахикнув, розгладив вуса, наче цілуватися з кимсь збирався, плямкнув губами і промовив:

— Рушили!..

Потім узяв в одну руку чемоданчик, а в другу кошик з пирогами, наче зважив, що важче, і пішов слідом за Варварою Григорівною.

До літака підходили урочисто, мовчки. Це ж уперше доводиться їм летіти. Правда, Павло Ілліч намагався вдати, що не йому не новина. Але даремне, він був збентежений не менше, ніж дружина. Наструнчено підійшов до машини, спинився, а далі не знав доладу, що й робити.

— Будьте ласкаві, заходьте! — почувся десь згори голос.

Підвів голову Юнаш. Зза крила визирав Іван Якимашко. Його в цьому одязі й пізнати важко,—спід авіашлему тільки очі знайомі привітно всміхаються.

— Куди це ви?

— А світа побачити хочеться, та й тебе перевірити, чи годишся ти на своїй роботі?—жартував Павло Ілліч.—Я на слово не вірю. Синові своєму не вірю. Хай там що хочуть лишуть нам, не вірю, доки на власні очі й вуха не пересвідчує, що правда, що брехня. Ану, показуй, лишень, розкажуй...

З охотою розповідав Іван про літак. Павло Ілліч мацав руками, вистукував, гладив частини літака, торгав, чи міцно держаться крила, знавецьки хитав головою, піддакував, кожну фразу Іванову повторюючи дружині своїй, наче вона й сама не розуміла, про що говорилося.

Кінчивши оглядини літака, Юнаш великодушно похвалив:

— Розказуєш ти доладу, подивимось, чи полетить він у тебе? А скоро будемо рушати?..

— Хвилин через десять. У мене все готово. Ви вже можете заходити. Ще тільки одного пасажиря немає.

У кабіні вже сиділи двоє. Всадивши Варвару Григорівну, Павло Ілліч вийшов з кабіни.

— Слухай, Іване,—звернувся він до Якимашка,—як знімемося, так ти низенько пролети над нашою хатою. А? Можна? Подивлюся згори, інтересно.

— А чого ж? пролетимо...

— Тобі не важко?—допитувався Юнаш.—Ти ж там ніколи не літав може? Дороги, може, не знаєш?

Засміявся Іван і, зауваживши когось коло авіавокзалу, помахав рукою. Глянув і Павло Ілліч туди. Від вокзалу до літака йшли двоє.

— От і всі пасажирі!—зрадів Іван.

Ще не розбере Павло Ілліч, хто то йде. Швидко, поспішають іти. Дівчина і хлопець.—Так це ж Надійка! Чи ти бач яка, провозжати прийшла! Хто ж то другий? Чи не кур'єр заводської дирекції?.. Так і є. Куди ж це він летіти має? Без портфеля,—чемоданчик, постіль... Так ніби кур'єри не їздять у відрядження,—з своєю постіллю!

— І охота ото тобі,—ще здалеку гукнув Павло Ілліч,—телепкатися аж сюди!.. Наче б ми й без проводів не полетіли... І де ти довідалася, що ми...

— Я нічого не знала...—дивувалася Надійка.—От так штука! Драстуйте!

Павло Ілліч нічого не розумів. Кур'єр підійшов до них, поставив коло Надійки чемодан і постіль... Іван ніяково посміхався. Юнаш допитливо глянув на нього, той здвигнув плечима,—нічого, мовляв, не знаю, не відаю...

— А ви чому тут?..—не розуміла Надія.

Павло Ілліч розвів руками,—хто ж тут кого дурить?!

— Не доберу, що трапилось!.. Стара! — гукнув він до дружини. — Чого ж ти мовчиш?

З дверей кабіни виглянула Варвара Григорівна. Кинулась до неї Надія:

— Так ви теж летите?

— А куди ж це ти? — допитувався Павло Ілліч.

— А з вами разом...

— Не розумію, кажи толком.

— У мене, Павле Іллічу, завтра починається іспит...

— Пробачте, товаришу Юнаш, — перебив кур'єр, — до вас у мене негайна справа. Від Макарова записка.

Розпечатуючи конверт, Юнаш думав, про що міг писати Максим Петрович. Учора вони бачилися на вулиці, директор побажав йому щасливої путі, попросив привезти фотоапарат „ФЕД“, може про що забув...

Записка була коротенька.

„Павле Іллічу!

Знаю, що будеш лягати, але справа серйозна і цікава. Відклади свою поїздку. Приходь зараз же до мене, розкажу докладно. А докищо коротко: завод одержав дуже відповідальне завдання — подарунок з'їзду рад. А без тебе, ти ж розумієш... Жду на заводі до шести годин, а потім дома.

Хай не гнівається Варвара Григорівна. Привіт їй. Заходьте разом.

Твій Максим“.

Зняв кепку Павло Ілліч, погладив голову. Ну й спека! Ще дощ буде, так парить!.. „Хай не гнівається Варвара Григорівна“... Він ще раз перечитав записку. Їй - право, гніватиметься! Як ти їй розтолкуєш? Павло Ілліч нерішуче затупцювався на місці. Глянув на літак. Якимашко сидів уже в себе в кабіні. Запускали мотор. Хтось з робітників аеродрому гукнув до Юнаша:

— На ходу не сядете! Це вам не трамвай!

Павло Ілліч схопився, побіг.

— Затримайте на одну хвилинку! Непередбачена обставина. — Він зіліз по драбинці до дверей кабіни й гукнув: — Варваро Григорівно, виходь!..

— Що, чому, що трапилось? — схопилися з місця разом дружина й Надійка.

— Я не поїду.

Варвара Григорівна ладна була вбачати в цьому жарт, але Павло Ілліч надто стурбований...

— Що ти собі надумав?

— Я не можу їхати... — наче попросився Павло Ілліч і подав їй записку від директора.

— Ну, то знаєш що, — прочитавши, сказала дружина, — я сама поїду. Невже я без тебе не втраплю? Ось і попутники є...

— Прекрасно, — зрадів Павло Ілліч. — Нащо я тобі здався?

Юнаша ще раз попросили зайти до кабіни,— літак готовий відлітати. Мотор гуркотів, заважав розмовляти. І замість сісти в кабіну, Юнаш зійшов на землю. Щось говорила дружина. Той, що виряджав літак, кричав знову до Юнаша, щоб він сів, не затримував машину.

— Та я не їду, чого ви пристали? — одмахувався Павло Ілліч. — Я проводжаю! Он хто їде... Варь! підожди, я й забуду гроші ж візьми, на, не хватить — телеграфуй! Щасливої!.. Надя! Дивись там, допоможеш. А? Що ти говориш? Та нічого не чую! Куди? — кричав він що є сили, намагаючись перекричати гул мотора.

Здрігнувся, рушив, покотив літак. Побіг слідом за ним і Павло Ілліч. У вікні видно усмінені обличчя Надійки, Варвари Григорівни. Щось на мигах показують. Нічого не розуміє Павло Ілліч. Та вже й не поспієш бігти за ними! О! відірвалися від землі. Пішли вгору. Просто на хмару повертає вправо літак, — це Івашко виконує прохання Павла Ілліча, — над домом пролетить... Ну, гаразд, іншим разом і ми подивимося...

Наче в провалля прокотився грім. Запахло свіжим вітром з моря, і впав теплий, приємний дощ.

— Щоб тебе дощ намочив! — обтрушувався Павло Ілліч в кабінеті Макарова. — Таки подумай, Максиме Петровичу, куди це годиться? Ще б п'ять хвилин — і ти б спізнився. Хіба так роблять? Добре, що мене знайшли, а могло бути що...

— А я знав, що так буде?.. — виправдувався директор. — Дві години тому повідомили мене про цю роботу. А ти ж сам знаєш, що про це з місяць тому говорилося, як про далеке майбутнє діло... Тепер от негайно треба заходжуватись...

— Так це про той таємничий літак мова? — заблищали очі у Павла Ілліча.

— Ну, звичайно, якби щось інше, я б тебе не чіпав, але з такою відповідальною роботою без тебе я не наважуюсь.

— Тоді я не гніваюсь, що мене змочив дощ! — засміявся Павло Ілліч. — За таким ділом і сніг не страшний. А тим часом піду сушитися, тоді зайду.

— Увечері приходь. Підготуємось до завтраго. Так ти не гніваєшся? Ну, от і все в порядку. А Варвару Григорівну я боюсь і бачити, мабуть, і в хату не пустить!..

— Полетіла. Ще й рада, мабуть, що мене здихалась... Так я побіг... Це вже вона ген-ген де зараз... Будь здоров.

VI

Про цей літак було чимало розмов на заводі ще зимою. Бувши в Наркомважпромі, Макаров чув, що на одному маленькому авіазаводі на Україні будується якийсь оригінальний швидкісний літак і що завод цей шукає спільника на виго-

товлення деяких деталей. Тоді ж спитали Макарова, чи зміг би його завод взятися за цю роботу. Він сказав, що й люди й устаткування у нього є, і, якщо буде призначено їм цю роботу, завод, безперечно, виготовить що потрібно. По приїзді на завод, Макаров говорив про це начальникам і майстрам цехів і просив кожного обміркувати заздалегідь, які верстати, яких людей можна дати на цю роботу. Замовлення можуть прислати найближчим часом, може за два-три дні. Але минули тижні і замовлення чомусь не прислали. Чутка була, що іншому заводу доручили. Аж прикро стало Павлові Іллічу, коли він про це почув: він же так старанно вибирав найкращі верстати, сам їх з domeжною точністю настроїв, людей добрав, хоч зараз давай найскладнішу роботу — і ось тобі маєш! Чи не вірять, що зробимо як слід?! І знову був у наркоматі Макаров, знову говорили, що, певне, такі їм дадуть цю роботу, хоча претендентів на неї чимало, — багато заводів зацікавилася і заявляють про честь і самим взяти участь у будівництві цього літака. — Так ми ж перші претенденти, це вже для нас справа честі! — заявив Макаров і, повернувшись додому, знову сколихнув завод, — ймовірно, що швидко надішлють обіцяне замовлення. — Почалася весна, і досі нічого не слали... Місяць тому неофіційно, вже через цей таки авіазавод, директор довідався, що приблизно восени передадуть їм цю роботу. З цих міркувань Павло Ілліч зарані пішов у відпустку, щоб на той час бути вже на заводі: „Без мене, — казав він, — щоб нізащо не починали!“

І от раптово прислали офіційне розпорядження з наркомату, рисунки, розрахунки на виготовлення шістнадцяти деталей. Авіазавод від себе надіслав лист, де писав, що літак готують в подарунок наступному з'їзду рад і тому необхідно якнайшвидше і найкраще виготовити замовлені деталі.

Спочатку Макаров думав почати без Юнаша, але згадавши, що Павло Ілліч так багато сили поклав, готуючись до цієї роботи, не наважився образити його і послав людей розшукати Юнаша.

— Навряд чи найшов би, якби був вилетів, — думав Павло Ілліч, ідучи додому від Макарова. — Не знав би куди й телеграму слати. І я б нічого не знав, їздив би, гуляв би собі... Це вже Варвара Григорівна, мабуть, прилетіла. Не добре все таки, що вона сама полетіла. Літаком же до сина не долетиш, треба ще й поїздом їхати... Як то вона сама там? А, диви, не побоялася сама, та ще й літаком. Хоробра старенька! Жаль, що я не спитав, коли Івашко повернеться, — розказав би...

Павло Ілліч відімкнув двері, зайшов до прихожої. Коло дверей на підлозі валявся лист. От бачиш, відколи збирався полагодити скриньку на листи і все забував, а листи, бач, кинуті почтальйоном крізь проріз у дверях, всякий раз на

підлогу падають, і затоптати, не помітивши, можна. Підняв листа Павло Ілліч, розпечатав,—від Василя лист. Пройшов до свого кабінету. Лунко вистукував маятник настінного годинника. Наче вперше почув Павло Ілліч як іде годинник, підвів голову від листа й глянув—було ще рано обідати. Він піде до їдальні. В кімнатах було незвично тихо. Ну, хто ж так нерозбірливо листи пише?..—От, вражий син, йому й листа ніколи як слід написати! Бреше, коли б хотів, знайшов би час. А все таки згадав—хоч з запізненням, а привітав матір з днем народження... Трохи пізнувато, але гаразд, добре, що не забув. Треба на аеродром подзвонити... Пише, що мають послати на новобудову головним інженером. Чи ба, яке воно, вже й головний!.. А ще недавно, наче вчора, бігало замурзане, ненавчене, як і носа втерти, а тепер, бач, „бери, хлопче, вище!“—інженер... Оцей ще найменший, ні те, ні се, вчиться, а чи вийде що путне—хтозна. Не пише щось, а вже б час. Раде, що вирвалось з дому...

Та як же ж і каряво пише цей Василь! Скільки вже разів пробирав його за курячий почерк, а все не виправляється, Начеркав-начеркав, а ти й догадуйся, що там він хотів сказати! Питає, чи чув він, що там вигадав Роман? Що він там вигадав? Нічого не чув. Пише—що всі про нього говорять... Хто це говорить? Нічого не зрозуміло. Щось там накоїв... Ну, звісно, тепер батько останнім довідується про вчинки свого сина... Як же ж таки так, самостійний, незалежний чоловік тепер, до батька не обов'язково звертатися... Та й Василь цей хоч би доладу написав у чому річ. А то тільки схвилював,—може що погане сталось... Відтоді, як Роман пішов в авіацію, а за ним і середульший Антон не втерпів, неспокійне серце батькове,—небезпечна бо робота: нові не-випробувані літаки—це не жарт. От бач, люди щось знають про вчинок Романа, а батькові страшні думки в голову йдуть...

...З аеродрому відповіли, що Якимашко має прилетіти позавтра.

VII

Геологічна експедиція, куди входив Павлик Юнаш, мала завдання дослідити незайманий досі район узгір'я на півдні країни. Вчені, на підставі щойно завершених розвідок у суміжному районі, доводили наявність на цьому узгір'ї багатьох корисних копалин: залізних, мідних, олов'яних руд, високоякісних фарб. Називали й золото, срібло, платину. Інші згадували й нафту. Начитавшись статтів про це узгір'я, Павлик і справді подумав, що все, що згадується в них, так таки просто неба там і лежить, варто лише приїхати й узяти готими руками... Щоправда, подорож ця, ймовірно, пов'язана з безліччю романтичних пригод: непроходимі ліси, провалля,

канді, де ховаються готові зненацька вистрибнути дикі звірі,—
принали здалеку спогади про читані з захватом романи Лон-
дона про Клондайк.

„Немов ті аргонавти давні,
Ми покидаємо нову Елладу.
Тум - тум, тум - тум, тум - тум - тум,
І вруно золоте для нас принада !..“

Це був перший самостійний виїзд Павлика з дому.

На урочистих зборах комсомольської організації він дав урочисте слово не вертатися без золота. Це було сказано образно. Врешті, справа не в золоті, знайти могли щось інше: фарби, нафту, мінерали, руду просто залізу. А проте, непотімо б і справді золото знайти...

Експедиція йшла вгору берегами річки — покрученої, стрімкої гірської річки. На численних поворотах, підмиваючи береги за довгі роки свого бігу, вона відкривала для знавців життя землі красномовні сторінки, по яких можна було читати й невидиме, заховане далеко в глибоких надрах. Спинився Павлик разом з групою коло багатьох зрізаних водою берегів і слухав, як начальник групи оповідав про шари землі, про систему їх залягання і що означає саме таке чергування шарів, на що можна сподіватися геологові-розвідувачеві, зустрівшись з таким от розрізом шарів. Це було щось подібне до лекції. Звісно, Павликові все це цікаво, але ж шукати треба поклади... Хотілося пошвидше добратися до тих таємничих скарбів, що від розмов про них хлопцеві аж голова боліла.

Експедиція йшла невпинно вгору берегами річки до верхів'я. Чимдалі ставало важче йти — ліс густий, непроглядний, ставав на шляху. За день групи проходили мало і часто спиналися. Але приємно було йти, весь час дзвеніла в ушах Павликові пісня:

„І вруно золоте для нас принада !..“

Увечері експедиція збиралася вкупі. Сходилися звідусіль поодиночі, групами, хвалилися своїми успіхами. Сьогодні дещо натрапили,—он показують шматки, роздивляються, сперечаються... Начальник експедиції цього вечора мав розмову з усіма. Він говорив, що його сподівання, його розрахунки справджуються; він ще, правда, не наважується напевне сказати, але все йде до того, що приблизно за три-чотири кілометри вони підйдуть до того місця, де має пройти згадуваний в статті відомого вченого багатий на поклади шар. Те, що вони досі зустрічали внизу над річкою, майже точно збігається з тим, що передбачав той учений, і якщо не трапилось якихось катастроф у надрах землі і не скинуло цих

шарів кудинебудь вглиб, де й не знайдеш, тоді вони найближчими днями підійдуть до головного місця, де й спиняться. Так складено було план роботи експедиції, так він і виконується на підставі наукових розрахунків.

Науки, звичайно, не міг знехтувати Павлик, але його вражало, що начальник про все говорить так впевнено, так точно. Це не давало хлопцеві змоги фантазувати, раз так усе вираховано й установлено несиhibні положення.— Цей начальник групи, певне, суха, черства людина,— думалося Павликові,— узяв, поглянув на числа й рисунки і сказав:— отут вугілля, отут руда на такій от глибині, з таким от нахилом і т. д. Не цікаво. І він, цей начальник, певен, що помилитися може тільки той учений, але він ніколи. З того, що Павлик чув від нього, інакше й не можна було зрозуміти: формаліст і край!.. Яке ж це шукання щастя? Нічого тут не шукаєш— все призначено, точно вмотивовано й нарисовано тоненькими лініями туші на кальці з позначенням розміру, масштабу й орієнтовано відносно частин світу,— отут, де стоїть птичка,— лежить щастя.

Павликові уявлялося це зовсім не так. Бриніла пісня:

„Немов ті аргонавти давні“...

Приємно бути далеко від дому, у незайманих місцях, серед відлюдних лісів. Відчувати, наче заховався, граючи в піжмурки,—хай ніхто не знає, де ти. Місяць тому, виходячи сюди з останнього містечка, Павлик послав був лист до Надії. Писав дрібниці, які можна було б і не писати. Зараз він ладний, щоб цього листа він був і не писав, або щоб він десь загубився,—це імпонувало його теперішньому настрою,—хай потурбуються про нього. Хай подумає, помучиться дівчина... Побачимо, перевіримо, як повернемося до містечка,—там, певне, листів купа буде...

Вечори в горах короткі: сонце заходить за гори, і відразу швидко темніє. День довгий і утомний. Коли збирається вся експедиція до гурту, лише на перші півгодини вистачає енергії на жваву, голосну розмову,—а далі, по вечері, замовкає річ, уповільнюються рухи, хочеться тільки ще трішки полежати, слідкуючи за переливами згасаючого заходу, слухаючи вечерову музику, що лине ген зза гір, з боків, з гущавини лісу і знизу, від ріки.

Товариш сидить поблизу, щось говорить Павликові. Не дбало слухає він, бо знає: це знову той про своє радіо. Дивак цей хлопець! Возить, тягає з собою ним же сконструйований радіоприймач,—запевняє, що за всяких умов може працювати, і нахваляється, як тільки отаборяться денебудь надовше, упіймати Москву.

— Ну, от, завтра приїдемо до визначеного начальником місця — матимеш змогу довести.

Але хлопцеві не терпиться, він щовечора вовтузиться в свою скринькою, лазить на дерева, закидає за скелі дрів, одгвинчує і знову пригвинчує гаєчки, лягає, притулює до вух телефон і при світлі вогника папіроси уперто, настирливо націляється дротиком на кристал детектора, до болю у вухах, до галюцинацій наслуховаючи, чи не озветься яке далеке місто.

— Погукаєш, як почувеш що...—байдуже кидає Павлик і знову поринає у свої думки...

...До Надії можна було б і не писати, а додому слід було б. Неуважний він. От бач, поїхав і ні слова. А знав же — на завтра мали бути іменини матері. Може хто й приїхав. Святкували... Хто б міг приїхати? Антон — той навряд, та й Роман з своїми літаками мабуть ніколи не розв'яжеться. Інженер, Василь... Степан, от хіба що Степан раптово може нагрянути, йому найближче з моря... Іншим — далеко. Та й розкидало ж сім'ю Юнашів: і на півночі, і на Далекому Сході — от бач, і забув навіть про Марію, і на заході країни — на морі, у повітрі, в горах... От він у горах, теж далеко від батьківського дому — син Юнаша — п'ятий син; як покласти на карту — п'ята точка, на південному сході від батьківського центру. Він ніколи б не лишився на все життя при батьках, — вже давно йому було заздрісно за своїх братів, що мали щастя виїхати з дому, працювати в далеких краях і звідти час-від-часу подавати вісті — так-то й так, любі батьки, я тепер такий-то і он який. Даремне він не написав листа додому, краще було б замість Надійці написати матері. А, певне, жалкує Надія, що не поступила разом з ним учитись, що не поїхала тепер разом з ним в таку цікаву експедицію. Він напише лист, як тільки буде змога, де опише всю красу такої подорожі, прикрасить де слід, додасть чого не вистачатиме... Хай покортить, хай пожалкує, що позбавлена того, що він переживає... А тепер, хай кисне собі на своїй вулиці!

Хтось гукає... А це знову той радіоболільщик! Невже впіймав? Неохоче підводиться Павлик, підходить до хлопця. Поночі вже зовсім, йому не видно, як той похапливо передає йому навушники, боячись, щоб за ці секунди не втік спійманий сталеною голочкою на детекторі далекий голос. Притуляє Павлик до вуха телефон — нічого не чути, хлопець хвилюється, сам руками проводить по Павликовій голові, чи ж вірно він навушники нап'яв, — от бач, що ж він на одне вухо слухає? Одягає йому як слід навушники. Тепер чути? Так, так, щось є, шерех, слова ледь-ледь пробиваються... Мабуть, дуже здалеку? Авжеж, можливо, що й сама Москва. Слів доладу не розбереш, але незаперечно, що це голос людини, здалеку голос кризь голубі простори проник сюди до цього незайманого узгір'я, серед оці бескеття, лісові зарості і тут несподівано якось собі спіймався за тоненьку сталену голочку. Засміявся хлопець. Засміявся Павлик.

Він довго прислухався, чи не стане чути, яка станція передає. Хотілося, щоб це було з рідного міста, з того будинка, що всього півтора квартали від батьківського. Можливо, що це так і було, але перевірити ніяк — надто вже слабенький звук, шепіт, наче боїться збудити табір.

Табір, справді, спав. Завтра мав бути важкий, але, можливо, останній перехід.

VIII

Вже другий вечір допізна засиджується Павло Ілліч над новим замовленням. Сьогодні він чекає візиту Івана Якимашка. Дзвонив на аеродром, сказали, що сьогодні повернеться... А от уже б час і зайти, а не чути. Замовлення трохи складувате, — вимоги нові, ще таких робіт не виконував цех, — відповідальна робота. Вчислє щось собі Павло Ілліч на папері. Час іде, а Івашка немає. Вже непокоїться батько, чи не трапилось чого. Він дзвонить. Довго не з'єднують його з аеродромом. Врешті озивається хтось. Чи прилетів Якимашко? Ні, не прилетів. Його затримали якісь негайні справи. Не можна напевне сказати, коли буде. Може й завтра. А чи справно долетів туди він?.. Так, усе в порядку.

Усе в порядку. Після героїчного перельоту екіпажу Чкалова, ця форма вислову стала ходячою не тільки серед авіаробітників, але й серед людей інших, більш скромних професій. Усе в порядку! Так іноді говорить і директор Макаров. Вислів скромний і вичерпний.

Не все в порядку лише те, що невідомо, як там мандрує стара... Але, напевне, і там все в порядку, хоч вона й не являє собою такого вже героїчного екіпажу, та й переліт вона веде не по зовсім невідомій трасі. Так що слід ждати радіограм, в крайньому разі листівки...

І в цеху завтра щоб усе в порядку було. Ще раз передивляється Павло Ілліч свої нотатки, підрахунки, — не можна прогледіти жодної дрібнички, — завтра починається робота, і жодних поправок потім не можна допускати.

Недопита шклянка чаю стоїть на ріжку стола — поступилася перед купою книжок, записок Юнашевих, що зайняли майже увесь стіл. Десь під аркушем цокає будильник, і це на хвилинку відриває Павла Ілліча від роботи. Він витягає його десь аж спідсподу, лежачого, ставить нагору на книжки і бачить, що час вже неранній — до півночі добирається стрілка. Отже, все в порядку. Заводячи годинник, він ще раз пробігає очима по своїх нотатках. Треба лягати спати. Завтра — о п'ятій годині...

Лунко задзеленчав дзвоник телефону — аж кинувся Юнаш. Дзвонив Макаров. — Так і перелякати можна, серед ночі, він же один у хаті, нема ж нікого, — жалівся Павло Ілліч. У чому річ? Чути було, як загадково, щось знаючи, сміявся ди-

ректор. Та річ у тому, що він має сказати один приємний сюрприз Павлові Іллічу, але зараз він уже думає, що краще це буде сказати завтра. Та що саме? Приємна новина... хай Павло Ілліч завтра зайде до нього. І чи не мав він від дружини якої звістки? Але ця новина не про Варвару Григорівну. Що пишуть сини? Чи все в порядку з завтрашнім днем? Та все в порядку, але що за сюрприз, що за новина?— допитується Павло Ілліч у директора. Він так його заінтригував, що ще й не засне!.. Ні, ні, зараз не скаже Макаров, хай собі спить Павло Ілліч спокійно, і хай йому присниться все сонячне, чого найбільше хочеться. Добраніч! Повісив трубку Макаров.

— Оце так директор!— засміявся Юнаш.— Так і здається, що це все він вигадав. Ну, й задам же наганяю завтра, якщо це просто жарт! Хороший мені жарт!

Але жарту жартами, а будильник заведено на п'ять годин.

Варвара Григорівна сама себе винуватила, що ні з того, ні з сього змінила маршрут. Це все Іван та Надійка підбили! Треба було не слухатися, а їхати просто до Василя. Ну й що з того, що там в дорозі треба було пересідати до іншого поїзду, аджеж пересідають люди, то й вона пересіла б, дарма, що вночі. Ні, таки загітували, і вона погодилася прямим поїздом поїхати до Степана. І от невпопад потрапила: хазяїв і дома не було. Степанів пароплав сьогодні відпливав у рейс не менше як на два тижні, а дружина з онуком пішли провжджати його.

— Тількищо вийшли,— казала служниця,— дивно, що не зустрілися...

— Ну, що тут дивного?— аж розсердилася Варвара Григорівна,— зарані ж не сповістили, якими вулицями перестрівати їх!.. Я звикла в хаті зустрічатися!..

За п'ять хвилин відлягло від серця,— сама ж винна, було б хоч телеграму послати. Ото ще старий— поїдемо так, без попередження. От і вдячна тобі. Клопоту тільки завдаєш, дітям робити треба, а тут гості наїжджають. А втім, треба побачитись. Поїхати на пристань, може ще вдасться застати?..

Пароплав ще не відчалив, але він такий величезний, що руки опускаються,— як ти його тут знайдеш?! Несміло запитала когось з присутніх, де їй можна побачити Степана Юнаша?.. Але хто його там знає? Справді, хто тут знає якогось там сина якоїсь там приїжджої бабусі? Аж незручно стало, що звертається до незнайомих з таким запитанням. Незнайомий чемно вклонився, перепросив бабусю з маленьким вузликом в руках і сказав, що він сам зараз тут проводить, але пригадує, що названий товариш Юнаш є капітан цього пароплава і що їй слід звернутися отуди, де люди сходять на пароплав. Побігла Варвара Григорівна.

— Де можна побачити товариша Юнаша?

— Степана Павловича?—спитав моряк і оглянувся, шукаючи очима.— Бачив тількищо... А, ось він і сам.

Капітан Юнаш з дружиною і сином стояли на пароплаві.

— Степане Павловичу!..— гукнув моряк.— Вас питають...

Глянув Степан, пізнав бабусю в сіренькій хустці, замахав руками.

— Пропустіть, пропустіть, це до мене!

І сам побіг назустріч.

— Ідіть швиденько,— запрошував моряк.— Пароплав швидко відчалює...

— Я мати його,— пояснювала контрольору Варвара Григорівна, вдячно хитаючи головою...

— Тим більше, тим більше, йдіть!..

Але вже сам Стьопа збігав сходами до неї. Кріпко обняв.

— Оце так зустріч, нічого сказати! Ну, що ти робити-меш! Гостя в хату, а хазяї з хати! Ну, що б було дати знать!— бідкався син, аж матері жаль його стало.

— Ні, ти вже їдь, їдь, на мене не зважай!..— просила мати,— мені аби побачити та й годі!..

Зійшли на пароплав. Дружина з квітами стоїть.— Онук як виріс! Такий бецман, що й не піднімеш. Теж моряком буде,— бач, яка чудесна матроска. Ось тобі бабуся привезла від зайчика пиріжків.— Від якого зайчика?— недовіжливо примружив око хлопець і обережно взяв дивний своїм походженням подарунок.

— Така недоладність!— не заспокоювався син.

Мати утішала:

— Ну, велике там диво—мати приїхала... Іншим разом довше побачимось. То як же ж у вас тут?

Власне й ні про що говорити так поспіхом. Одразу й не знаєш, з чого почати. Новин особливих нема. Робота—те да се, все гаразд, прекрасно. А що дома? Як старий?

Загув гудок. Мати захвилювалася—зараз буде відчалювати пароплав. Хіба тут устигнеш доладу розповісти? А про пиріжки й забула. Поспішно розплутала вузлик, вийняла один, дала синові, другий дружині.

— Візьміть, із'їжте...

Не можна ніяк відмовитись синові. Бере, надкушує. То, певне, з квасолею, а Стьопа ж любить з рисом. От тут десь є, пошукати треба. Та краще хай візьмуть увесь вузлик, у дорозі знадобиться... Ні, ні, вже уважити треба матері...

— Сама ж для вас гостинця напекла!..— благально глянула на сина мати і ласкаво погладила по голівці онука, що вже довірливо перейшов від матері до баби.

— О, бач,— обижено промовив той,— а казала—від зайця...

Вдруге загув гудок. Коли б не лишитися тут, треба поспішати,— хвилюється мати.— А то ще й рушить пароплав.

— Та хто тут капітан?..— жартує Стьопа...

Але вже, справді, час прощатися. Так мати хай побуде, доки він повернеться? Неодмінно! Щоб не відпускали,— наказував син. Та хто зна, вона не обіцяє, ще ж треба до інших з'їздити. А їй вже досить того, що побачила. Хай вони всі приїдять до них, і батько жде... Це краще.

І от повільно заворушився пароплав. Такий велетенський, скільки тут усього—і людей, і машин, і дерева, і заліза—і всім цим командує син Стюпа! От його видно з набережної—на самій горі, косолапо схилився на поручні, задивився туди, де мати з дружиною і сином стояли. Подався уперед пароплав, і всі з набережної з новою силою замахали руками, хустками. З пароплаву відповідали. Махнув рукою й Стюпа, Степан Павлович, капітан Юнаш.

Віддалявся пароплав все швидше й швидше. Все менший і менший—син на капітанському мостику. Вже невиразно й видно його матері—око запорошило чи що, сльоза набігла...

З кабінету директора Павло Ілліч вийшов схвилюваний; за ключ у дверях якось зачепився накладною кишенею своєї спецівки—так і одпоролась по настроченому. Запишався дуже Павло Ілліч від сюрпризу Макарова.

Повідомлення, безперечно, приємне, але нема нічого неімовірного в ньому. Питає Макаров, чи міг він припустити це? А чому ж і ні? Що ж тут дивного? Він, признатися, таки й думав інколи про це:—а чому, мовляв, цьому й не статися?

А сталося це ось як. Коли Павло Ілліч прийшов до Макарова розраховуватися за вчорашній сюрприз, Макаров, не поспішаючи, одсунув шухляду, порився серед паперів, витяг невеличкий аркуш рисунків, поклав перед Юнашем і сказав йому:—хай подивиться добре, чи не помітить він чогонебудь. Роздивлявся пильно Павло Ілліч аркуш—нічого особливого, відома вже йому деталь з щойно присланого замовлення. Все як слід: розміри позначені, всі розрізи є, пояснення зрозумілі, в куточку он умовна позначка... Може яка неточність—то це треба більш уважно перевірити, зразу він нічого не скаже...—Ну, гаразд,—Макаров відібрав аркушик і дав інший папірець.—А тут помітить що Павло Ілліч? Глянув, швидко пробіг очима—це була кореспонденція з авіазаводу відносно замовлення. Споміж інших, унизу стояв підпис, знайомий, близький: Роман Юнаш—конструктор літака РЮ-1.

—Стривай, стривай!—потягся Павло Ілліч через стіл за тим, першим аркушем,—що ж тут я недобачив? А! Оце ж ця сама позначка РЮ-1, бодай тобі!.. Роман Юнаш!.. Ну, що ти скажеш!

Ішов Павло Ілліч від директора, і йому хотілося всім одразу розказати про цю новину, похвалитися сином своїм, що буде літаки, що ім'ям своїм славитиме батька, і країну, що...

Ні, краще нічого не скаже він, якось незручно про себе

говорити, не любить він вихвалитися. Хай від інших доводяться.

„А видно, добре памороки спочатку забило,—усміхався собі в вуса Павло Ілліч,—мало піджак не розпанахав! Добре, що хоч по рубцю... Ну, держись тепер, батьку, не осоромся перед сином!“

— О!—гукнув до Павла Ілліча рудовусий рибалка, зсо-вуючи на лоб електрозварницькі окуляри,—а мені казали, що ви вже літаком десь полетіли...

Таємничо моргнувши оком, Павло Ілліч довірливо повідомив його:

— Понімаєте, стара мене кинула, полетіла сама... Дітей закортіло побачити... Ну, що ти скажеш про такий народ?! Біда! А тут літак треба будувати, понімаєте, ер ю один, наживається так... Просто не знаєш, що вона собі думає. Дітвора з батьківського дому порозліталася, а ти сам сидиш у хаті. Зайшли б колінебудь...

В цеху, доглядаючи за роботою коло верстатів, довго кріпився Павло Ілліч, щоб не похвалитися, і врешті таки не втерпів. Зробивши деякі зауваження фрезерувальнику, він постояв якусь хвилинку мовчки, приглядаючись до м'якого руху фрези, ступнув, ніби зібрався йти геть, і тоді, наче між іншим, кивнув, показавши рукою на оброблювану деталь:

— Синова робота. А? Як тобі це подобається?..

Фрезерувальник на мить відхилився від верстату,—якого сина, яка робота?..

— Син мій—конструктор. Роман, Ер ю,—пояснив йому Юнаш і, не чекаючи, що на це скаже той, поважно відійшов до другого верстату.

Більше нікому не говорив про сина Павло Ілліч, але швидко весь цех знав про це; чи фрезерувальник розповів іншим, чи Макаров проговорився—факт—усі знали. Ходив по цеху серед робітників Павло Ілліч і бачив, як кожен з них хотів сказати щось привітне, але під час роботи не можна цього робити: всі знали, що майстер цеху, Павло Ілліч, забороняв всякі сторонні розмови. До того ж зараз він удавав з себе ще суворішого, ніж звичайно. Ну, гаразд, кінчитися змінна,—думали товариші. І лише в їхніх поглядах Павло Ілліч помічав, що вони справді знають,—факт, що директор вже розніс цю вістку на весь завод!

Іноді здавалося Павлові Іллічу, що слідом за ним ходить сам Роман,—куди він не піде, за ним невідступно прямує й син, але мовчить. Мимоволі тоді обертався назад батько і напускав на себе суворий вираз, жуючи вуса, що лізли просто в рот. Він бачив знаючі очі товаришів по цеху, які нахвалювалися,—мовляв, дай тільки кінчити зміну!

За кілька хвилин до кінця зміни Макаров знову погукан до себе Павла Ілліча. Що там ще він хоче?..

Розгладжуючи руками припалий сивиною чуб, Макаров підвівся зза столу і вийшов назустріч Юнашеві.

— Серйозна, відповідальна справа!— повідомив він, посміхаючись так, що не вгадаєш, чи жарт, чи справді важлива річ.— Честь заводу будеш репрезентувати.

— Слухай, Максиме Петровичу,— перебив його Юнаш.— Що це ти вже всім порозказував про мого сина? Тут робити треба, а вони всі дивляться на тебе та посміхаються... Велике там диво— син-конструктор!..

— Йй-право, мовчав,— виправдувався Макаров.— Секретарю партосередку тільки сказав. Але ж йому, я думаю, можна... Він же розуміє, що це ... таємниця...— і Макаров засміявся, радий з своєї відповіді.— Ну, не гнівайся, якось полагодимо... Бери от вишні.

Він подав йому кульок з черешнями, підсунув крісло і сів поряд з Павлом Іллічем, наче спеціально для того, щоб разом заходитися коло фруктів.

— А справа ось яка,— почав згодом він.— Будеш сьогодні кавалером однієї прекрасної дами.

Павло Ілліч виплюнув у руку кісточку з черешні, кашлянув і розгладив вуса.

Годину тому об'явилась на заводі Килина Петрівна Якимашко, бабуся нашого Івана. Далі того, що онук її був на заводі, вона не знала, і тому просто з вокзалу сюди прибилася. Я подзвонив на аеродром. Сказали, що Іван сьогодні має прилетіти о шостій годині.

Павло Ілліч підвівся, глянув на годинника— було десять хвилин на шосту.

— Ну, то треба їхати. Де ж вона?

— Я попросив комсомольців, щоб вони її поводили по заводу, показали, доки ти будеш готовий. І машина зараз буде тут.

— Та я готовий!

Павло Ілліч одступився від столу, оглянув себе.— Ет-ти! Не зовсім у порядку одяг Павла Ілліча для зустрічі прекрасної дами... Як би це встигнути переодягтися, а то в цьому робочому одязі совісно. Піджак спецівки бруденький і ось саме на грудях чималенька жирна пляма. Де це він так необережно повівся, чи бризнуло звідки?.. Ет, досада! І не вичистиш цієї плями... Еге, туди к бісовому батькові! І кишеня— забув зовсім про неї— обірвана. Геть скинути піджак. У сорочці пристойніше буде, по-майському, в біленькій... Сьогодні тільки вдяг. Розстібнув Павло Ілліч піджак, одхилив полу, щоб похвалитися білою сорочкою, і ахнув: пляма пройшла і на сорочку!.. Та так ловко красується, рельєфно... Ні, в такій сорочці просто сором зустрічати дам. Що буде,

то буде, у піджаку треба йти — на темному не так видно цю противну пляму.

— Заворушилися, заметалися щось мамаші!.. — усміхнувся Павло Ілліч, обсмикуючи піджак. — Моя шукати поїхала, і тут от...

Отут от кишеню треба чимсь пришпилити. Директор повернув коробочку з різним канцелярським начинням. Ну, звісно, кнопка не годиться, скріпка теж, якби перо яке гостреньке, — та ось і булавка звичайна найшлася. Пришпилено кишеню. Ну, ніби все гаразд. Трохи непоголений... То вже хай вибачає. А пляму можна, врешті, й рукою прикрити. Отак, до серця руку. Як воно здається товаришу директорові? Аджеж цілком доречений рух — руку прикласти до серця і вклонитися? А? Чим не кавалер?

Шофер подзвонив з гаражу, що зараз виїздить до заводу. Побіг Павло Ілліч шукати гостю. Весь завод обійшов. Скрізь, кажуть, водили, а де зараз, не знають. І аж в редакції заводської газети знайшов її. Гурт щільно обступив, один сидів коло неї і записував щось. Ледве протовпнися Павло Ілліч. Глянув на гостю. Та тут тієї бабусі — зменька! Сухенька, біленька сиділа вона, до всіх оберталася, усіх хотіла чути, усе хотіла бачити, дарма, що й очі вже не ті, й чути щось важкувато — руку все до вуха треба прикладати. Той, що записував, настирливо щось допитувався, а вона, затуркана, не знала вже що й казати...

— Годі вже, мої дітки, а то я...

— Та що це ви, справді, — grimнув Павло Ілліч, — замучити взялися бабусю? Ану, другим разом. Ходімте, Кирино Петрівно. Я — Юнаш, чули може. Іван ваш жив у нас на квартирі. Ходімте, поїдемо до нього.

Бабуся підвелася. Хай не гніваються хлопці, іншим разом... А хлопці й дівчата незадоволено загомоніли. Та ще п'ять хвилин, от уже кінчають, дуже багато цікавого може розповісти товаришка Якимашко, це так важно для заводського колективу, — завтра в газеті обов'язково треба надрукувати інтерв'ю з нею. Он вже й фотограф іде, ще п'ять хвилин, — невже Павло Ілліч не розуміє, як це важно для молоді нашого заводу?.. Один юнак придержав за рукав Павла Ілліча і конфіденційно поінформував:

— Вона ж кріпосний лад пам'ятає, — і дуже серйозно додав: — Це щонебудь та значить.

Насилу довів Павло Ілліч, що їм треба поспішати на аеродром. І нікуди вона потім не дінеться. Увечері хай заходять до нього, поговорити тоді можна буде. Погодивши отак справу, всі гуртом дійшли до воріт. Важно виступав Юнаш, придержуючи за руку Якимашкову, яка, дрібно ступаючи, намагалася не відставати.

Авто стояло коло воріт. Такого навряд чи й бачила бабуса,

а тут ще й їхати ним треба!.. Та й взагалі, хіба можна так багато див за один раз показувати? Від хвилювання вона ніяк не потрапляла ногою на приступку. Передні з веселим гамором підхопили її на руки, підняли вгору і майже внесли в авто. У цей момент хтось з фотокорів газети таки клацнув об'єктивом; завтра газета так матиме фото товаришки Якимашкової, хай що там не думає Павло Ілліч!..

М'яко попливла машина, розгортаючи, мов воду, гострим кілем радіатора надвое гурт людей. Швидше, швидше... Ззаду завмирав шум вигуків.

Мовчала довго Якимашкова, наче онімїла. Говорив щось їй Павло Ілліч, але, їй-право, вона нічого не могла відповісти. Автомобіль так нестримно нісся вперед, пружинистою дугою завертав у провулки, несподівано притишував ходу, наче нати́кався на гумову перепону, знову стрілою так розгонисто мчав вкоченою до блиску асфальтовою дорогою, що ніякісінької змоги не було бабусі ще й слухати Павла Ілліча. Тут аби лише вдержатись за борт авта!

І вже коли виїхали з міста на простір, Якимашкова пустила з руки борт машини, провела по щоді кінчиком запнутої хустки і з виразом рішучої готовості промовила:

— Нехай уже всього зазнаю, замолоду ж не довелось...

І в бабусі на очах забриніли сльози.

— Отакої!..— розвів руками Юнаш.— Чого ж тут плакати? От зараз до Івана приїдемо. Ну, покріпиться трохи.

Якимашкова покvapно втерла очі й ніс і, не глянувши на Павла Ілліча, спокійно сказала:

— Оце побачити ще Івашка, та й умерти вже можна.

— Коли там ще вмирати, а побачити багато чого є...

— Я на своєму віку багато чого вже бачила!..

— Так то ж на своєму, а на теперішньому і я ще нічого не бачив. А прожив уже сімдесят років, бач. А вам скільки?

— Кажуть люди, що без двох років не дев'яносто.

Павло Ілліч з повагою оглянув бабусю,— справді, той юнак мав рацію,— вона зазнала кріпацтва, вона багато чого знає. І йому дуже хотілося довідатись, чи пам'ятає вона щонебудь з свого далекого дитинства, чи може вона саме оце зараз, їдучи новеньким авто радянського виробу, оглядаючи колгоспні ниви, пригадати бодай один день, одну годину з далеких неповоротних років, от скажімо, з тисяча вісімсот шістдесятого року?.. Але замість спитати, він сам на мить поринув думками в роки свого дитинства, теж далекого, неімовірного дитинства...

Замайорів смугастий показник напрямку вітру на аеродромі. І Павло Ілліч промовив:

— Нічого, зараз приїдемо...

Машина завернула в тіняву каштанову алею до воріт аеропорту. Крізь ворота вже видно було групи літаків. Пооддаль

знімався вгору один, ще далі другий маленькою комашинкою повзав, вертівся, наче вибираючи зручне місце, де б спинитися.

Вартовий коло воріт, довідавшись, хто їде, вказав, як їм проїхати до вокзалу. Якимашкова подякувала: спасибі тобі, синку, і вартовий усміхнувся, помахавши рукою услід авто.

Коло вокзалу зустрів їх начальник аеродрому. Павло Ілліч відрекомендував йому свою супутницю. Начальник поважно вклонився, допоміг Якимашковій зійти з авто.

— Дуже радий вшанувати славного гостя. Іван Семенович у нас кращий пілот.

Якось дивно було бабусі чути величання її онука Семеновичем. Спочатку здалося, що це про когось іншого мова, а не про Ваню... І, помітивши розгубленість Якимашкової, начальник додав:

— Он і Павло Ілліч підтвердить.

Юнаш, прикриваючи долонею пляму на піджаці, відповів:

— Авжеж. Івашко і на заводі був серед перших.

Тоді Якимашкова хитнула легенько головою, так ніби сказала:— Та то ви можете розхвалювати його як хочете, а я все таки допитаюся правди,— і скоромовкою запитала:

— А не балуваний він, слухняний?

Це запитання мало domeжно викрити поведінку Івана, і відповісти на нього треба було відразу. Так зрозумів Павло Ілліч і заговорив сам поперед начальника:

— Балуваних на таку роботу не пускають, Килино Петрівно. Тут треба слухатись...

— Добре вміє слухатись Іван Семенович,— запевнив начальник.— Він слухається, і до нього вже прислухаються.

Останнього Килина Петрівна може й не добрала як слід, але, певне, задовольнилася відповідями на поставлене руба запитання. Вона оглянулась навколо і запитала:

— То він оце сюди явиться?

— Ні, пройдемо на аеродром. Він там. Вже ось зараз прилетить.

Коли вони йшли зеленим полем аеродрому, Павло Ілліч перший помітив у повітрі далеко на заході літак. Придивився начальник і сказав, що це таки Іван Семенович летить. Бабуся спинилася, пильно подивилася на захід і нічого не могла запримітити: сонце просто в очі било! Кліпала заслізненими очима, затулюлась рукою від сонця, аж прихилилася, і ніде не бачила, де той Івашко летить. Літак вже повернув у бік, а Якимашкова все стояла і дивилася туди, де він спочатку пролітав, і їй то здавалось, що вона справді бачить щось, то зовсім нічого не здавалось.

— Уже ось він, зараз над нами пролітатиме. Ви не туди дивитесь! Ось сюди, бачите?..

Павло Ілліч прихилився до Килини Петрівни і пальцем націлявся на літак, шум мотора якого вже зовсім добре було чути.

— Хіба не чуєте? Дивіться, от вже до аеродрому наближається. О, дивіться: вниз пішов!..

Вже по гуркоту мотора зрозуміла Якимашкова, що справді таки літак наближається. Вона заметушилася, затупцювалася на місці. Саме над головами вже зовсім низько пролітала машина. Аж тут вже побачила бабуса, як щось швидко промайнуло в повітрі і наче за собою її потягло вперед. Вона кинулася бігти вслід, за нею ледве встигали Юнаш і начальник.

Літак торкнувся землі, м'яко підстрибнув і покотився по зеленому полю. Притишуючи розгон, повернувся вліво і спинився побіля інших літаків, навколо яких поралися робітники аеродрому.

Швидко підходила Якимашкова з своїми провозатими. Вона вже зовсім підбилася від такої ходи, а тут ще й черевки об траву сковзатися почали, просто сміх і горе!

— Та чи швидко вже?

— Он уже, я бачу, виходить з літака,— заспокоював Павло Ілліч.

Виходили з кабін пасажирів. До літака наблизилися робітники аеродрому. З кабіни пілота вийшло двоє у синіх комбінезонах і шлемах. До них ще кілька в таких же одягах підійшло.

— Ну, де ж Івашко?

Пізнати його серед однакових костюмів, далебі, важко бабусі. Ну, достоту, всі, як один чоловік!

Але ось споміж них вихопився один, пізнавши знайомих, підбіг, на ходу скинувши шлем. Тоді вже й Якимашкова пізнала онука. Кинулась назустріч. Була б не вдержалася на ногах, коли б Іван не підхопив під руки.

— Ой, який же ти став, Ваню!.. — аж заголосила.

— Та який же такий? — усміхнувся Іван.

— Віріс, поповнів,— ласкаво промовила баба Килина, милуючись ним.

Навколо загомоніли люди, довідавшись, що це за гостя. Хтось гукнув:

— Покатати бабусю треба!..

— Атож, попід хмарами! — підтримав другий.

Іван Якимашко глянув на начальника. Той хитнув головою.

— Вгощайте, Іване Семеновичу!

Якимашко ще раз глянув на всіх — чи не жартують бува, тоді взяв Килину Петрівну за руку і запросив:

— Сідайте, бабусю!

Вона сполохано ойкнула. Іван гукнув до Юнаша:

— Павле Іллічу, сідайте, беріть бабу Килину.

— Ой, Ваню, не видержу я! — знеможено прошепотіла бабуса.

— Не бійтесь, ми потихеньку, поблизу отут,— запевняв Іван і крутнув угорі пальцем, показуючи, де саме поблизу вони літатимуть.

Все це так швидко коїлося, що просто й часу не було опиратися бабусі. Доладу не втямивши, куди саме її ведуть онук і Павло Ілліч, вона покійно підійшла до східців, ступила на них, зійшла, придержуючись за Юнашеву руку, до кабіни і сіла на м'яке крісло. Слідом за нею зійшов Павло Ілліч, і тількищо зачинив двері, як загув мотор. Протестувати вже пізно було. Якимашкова заплющила очі, перехрестилася. Літак рушив. Вона мовчки сиділа з заплющеними очима, тільки вії дрібненько тремтіли, і в куточки коло перенісся набігали крапельки сліз. Павло Ілліч сидів збоку неї. Йому теж новина летіти. Він то підводився, то знову сідав, зазірав у вікна на обидва боки—усе хотів упіймати момент, коли від землі відділятимуться. Але поки він від одного віконця до другого обернувся, літак вже летів над каштановою алеєю.

— Гляньте, гляньте,—гукав він.—Уже як високо! Над містом летимо! Та подивіться!

Якимашкова непорушно сиділа, не розплющуючи очей. Може вона й не чула голосу Павла Ілліча серед шуму мотора, може її загойдало так, що вона не тямала, про що він їй говорив. Вона мовчала. Павло Ілліч торкнув її за плече. Якимашкова враз, наче спросоння, розплющила очі, і перше, що вона побачила, це був Іван, Ваня, який сидів попереду за скляною перегородкою і, одхилившись до неї, щось весело гукав. Потім вона перевела очі на віконце і, не чуючи доладу, що говорив Юнаш, сама побачила дивовижні речі там, внизу, за віконцем: іграшкові будиночки, купки якихось кущиків, різнокольорові шматки, наче рядна або полотно, біловані бабами на річці, звивисті шнурочки-стежечки, мурашки-крапочки і геть трохи поодаль темносине поле моря, незрозуміле, величне, аж страшне,—чистісінький край світа!.. Літак летів просто на море, і назустріч, саме на Килину Петрівну, насувався цей край світу. Раптом темносине громаддя провалилось униз і земля в очах бабусі застрибала, загойдалась, і ні на що стало навіть оком опертися. Вона з острахом одвела очі,—їй стало млосно, в горлі покотилось щось гаряче і не дало змоги гукнути до Івашка, щоб пособив якнебудь. А Павло Ілліч цілком забув про обов'язки кавалера, до краю захоплений тим, що діялося внизу.

— На вулицю Карла Маркса вилітаємо,—гукав він,—от майдан Повстання!.. До заводу, верни до заводу! Та й швидко як! Не встигнеш розглядіти якслід. Дивіться, дивіться, наш будинок! Он зелений дах, коло нього сад до моря прослався!.. Та чого він так жене машину?.. Дивіться, Килино Петрівно, я навіть бачу веранду. Чого ви не дивитеся?..

Якимашкова сиділа, незручно схиливши голову на спинку крісла. Павло Ілліч зазірнув збоку їй в обличчя. Воно було бліде й непорушне. Ще доладу не зрозумівши в чому річ, Юнаш гукнув до Івашка, але той нічого не почув серед спо-

кійного шуму мотора. Це й добре, що не почув. Він не повинен знати, що сталося. Юнаш обережно обійшов крісло і став перед бабусею, заслонивши собою її від Івана. Він не повинен її бачити зараз. Павло Ілліч узяв Якимашкову за руку і, з великим трудом відрізняючи биття свого серця, відчув, здавалося, пульс непритомної. Свіжого повітря їй треба. Але як відслонити віконечко?.. Він поторгав його, і воно само опустилося вниз. Війнуло знадвору різко, але Якимашкова не поворухнулася. Іван відчув протяг і поволі почав повертати голову. За Павлом Іллічем йому не видно було, що там робить бабуся. Юнаш хитав головою, мовляв, все в порядку, товаришу пілоте, будьте спокійні. Іван зрозумів цей жест так, що вже годі, можна кінчати польот, і повів самолёт на посадку.

Земля одним боком піднялася вбік і нестримно полетіла вгору. Ноги Юнашеві несподівано втратили стійкість, наче ні на що було спертися. „Ну, ще й я впаду, ото буде комедія“, подумав він і сів поруч непритомної Якимашкової.

Літак знижувався швидко. Вже пролетіли над каштановою алеєю. Іван вимкнув мотор, стало значно тихше. Почулася близькість землі. Юнаш підвівся, ноги стояли міцніше. За віконцем промайнули будівлі аеродрому, зелене поле наближалося до літака і м'яко торкнулося коліс.

До машини наближалися люди. Якимашкова все ще сиділа непорушно. Літак спинився. Іван підвівся й обернувся — Павло Ілліч збентежено махав рукою. „Гукає мене, чи що?..“ подумав Іван. Павло Ілліч нарешті промовив:

— Швидше йди сюди, Килині Петрівні погано.

Кинувся Іван. Юнаш відступив від непритомної, і до неї наблизився Іван. Хтось гукнув, послали по лікаря, побігли по воду. Обережно винесли Якимашкову з кабіни. Усі навколо мовчали. Бабуся була жовта і теж мовчала.

Здалеку бігли люди в білих халатах. Непритомну поклали на траву, розступилися. Вона поволі ворухнулася, розплющила очі, побачила безкрай простір, вхопилася рукою за землю, глянула, побачила Івашка і тихо промовила:

— Підведи ж бо, а то я справді мало не вмерла...

Закінчення буде.